

מנהגי האריז"ל

במשנת רבינו

החיד"א

ערכת בחמלת ה' עלי

יעקב יוסף כהן

דומ"ץ ביהמ"ד שטעפינעשט

זכרון מאיר - בני ברק

ה'תשפ"ו

אור החיים 13\7

זכרון מאיר

בני ברק

תוכן הענינים

א	עמידת הקורא העולה והסגן בקריאת התורה וענינה
ב	סוד קורא אדם את המגילה בין עומד ובין יושב
ב	הנהגת הציבור בשעת הקריאה
ב	דעת הבית יוסף - מיושב
ג	דעת הרמ"א - מעומד
ה	עמידת היחיד בביהמ"ד שהקהל נוהג לישב
ו	מנהג האריז"ל - לישב בעת קריאת התורה
ט	שמועת הירושלמי בענין עמידה לדבר שבקדושה
י	דעת רבינו האריז"ל - שלילת יחוס המאמר לירושלמי
יב	שיטת הרמ"ע לענין חיוב עמידה בדבר שבקדושה
יב	דעת המג"א והפוסקים בשיטת האריז"ל והרמ"ע
יד	אמירת ברכו מיושב כמנהג חכמי ספרד ע"ד הסוד
יד	מנהג המון העם בבבל להדר בהגבהה מעט בברכו
יד	העמידה קדיש וברכו ופרוס בליל שב"ק ע"פ הסוד
טז	שיטת מהר"ם זכות לעמוד בברכו דיוצר ובערבית
טז	מאמר הזוה"ק מילי דדוכרא מעומד ודנוקבא מיושב
טז	ההנהגה בתפילין ש"י, עטיפת טלית, וברכת הלבנה
טז	ענין אמירת קדושת יוצר מיושב
טז	ענין נתינת צדקה ליד הגבאי בויברך דוד מעומד
טז	סוד עמידה במצוות עשה פרטיות לאוקמי שכינתא
יח	מצוות גמ"ח והלוואה אי ג"כ צריך מעומד
יט	מצות קריאת שמע בברכותיה מיושב
יט	תפילת שמו"ע מעומד ע"ד הסוד
יז	סוד הקימה לאמירת ה' מלך לדעת האר"י
יז	השומע ציבור אומרים ה' מלך צריך לקום, אבל אינו צריך לומר עמהם
יט	מצוות הזכרות אמירתן מעומד
יט	טעם הראשונים שהיו לומדים מעומד
יט	עמידת הציבור בקריאת פרשת זכור

תוכן הענינים

יט	מצוה מדרבנן שורשו עליון ממ"ע מן התורה
יט	סוד מצוות דרבנן אינן צריכות כונה
כ	טעם הנוהגים לומר ברכת התורה מיושב
כ	קימה לדברים שבקדושה - שיטת ג"ע הרחיד"א
כח	מנהג החסידים לעמוד בקריה"ת - לדעת הרחיד"א
כט	מנהגי האריז"ל הנזכרים בספרי הרב כנה"ג
ל	מנהג שפיכת יין הבדלה על הארץ
ל	דין כלי תחתון לנט"י שחרית ומים אחרונים
לג	לחלוק כבוד למדת הדין שלא תקטרג
לג	מניעת אמירת ויעבור וי"ג מדות בליל הו"ר
לה	אופן אמירת ג"פ י"ג מדות ביו"ט בהוצאת ס"ת
לה	אמירת י"ג מדות ביחיד לדעת הרמ"ז והרחיד"א
לו	עניית בדיל ויעבור בהו"ר למנהג הרש"ש והחיד"א
לח	אם רשאי לקום לכבוד אשת חבר כדעת הפוסקים נגד האר"י
לט	מעשה רב בביקור הרה"ק משינאווא אצל המקובל בעל שמן ששון
מ	הזהירות בקיום מנהגי האריז"ל במשנת הרחיד"א
מ	כל אדם רשאי לישן בטלית קטן בלילה כהאריז"ל
כט	ברכת הנותן ליעף כח - המנהג לאמרו ע"פ האריז"ל
מא	האריז"ל אמר ברוך שאמר מעומד ומזמור לתודה מיושב
מא	אם רשאי להדר לעמוד במזמור לתודה כדעת מהר"י סרוק
מב	החיד"א היה יושב באומרו מזמור לתודה - עדות האבר"ך
כג	דרך הרחיד"א להעלים שמות חכמים מפני הכבוד וכיו"ב
מב	ספר לקט הקציר הנדפס חלו בו שיבושי העתקה לרוב
מד	הרחיד"א היה נוהג כפסק הב"י גם כשחלקו עליו האחרונים
מד	הרחיד"א החמיר כהאריז"ל במקום שחולק על הב"י
מד	עדות לקט הקציר שהרב חיד"א נהג תמיד כהאריז"ל
מה	הצנעת אזהרות האריז"ל במקומות דאביקי בפשט
מז	מנהג האריז"ל לישן ביום שב"ק ג' שעות
מז	מנהג הרחיד"א לא לישן ביום שב"ק לעונג שבת

תוכן הענינים

מז	ענין השינה ביום שב"ק מיוחד רק לגדולי הת"ח
מזח	קציצת צפרני הידים ורגלים ביום אחד וכסדרן
מזט	אופן כפיפת האצבעות בהבדלה למנהג האריז"ל
מזט	בדיקת דם ביצים
מזט	אם חוששין לעירוב סוכר בחלב
נ	חומרת חליטת בשר שנמלח כל צרכו
נב	חומרות האריז"ל באיסור והיתר למדריגת חסיד
נב	בישולי עכו"ם באפונים ותורמסים קלויים
נב	בישולי עכו"ם שעולים על שולחן שרים ולא מלכים
נג	גמור מלאכתן של שומשמוין וזיתים למעשרות
נו	פסקי מהר"י אשכנזי מצפת במצוות התלויות בארץ
נו	גדולי הפוסקים חלקו להלכה על כל דברי המהרי"א
נו	האריז"ל הסכים להלכה לרוב חומרותיו של מהרי"א
נו	האריז"ל חלק על מהרי"א בדין תרו"מ בפירות גוי שנתמרחו ע"י גוי
נו	להאר"י אין מועיל הפקרת נכסים כדי ליטול לעצמו מעשר עני
נו	שיטת האריז"ל דבמקום שאין מי שיזכה לא חל הפקר
נו	הפקר פירות שביעית לביעור איך יועיל לדעת האריז"ל
נח	סדר הפקרת מעשר עני באופן המועיל לדעת האריז"ל
נח	דעת החרדים שאין לבעה"ב להערים בכדי לזכות במעשר עני
נח	לדעת האר"י רשאי הבעה"ב לקבל במתנה המעשר עני מיד הזוכה
סב	חששות בהפרשת חלה משאור לדעת האר"י והכמי ירושלים
סב	הרחיד"א העתיק מכתבי האריז"ל מעריכת מהרח"ו ומהרש"ו
סא	דעת האריז"ל בפת עכו"ם שישראל השליך קיסם
נט	לדעת האריז"ל להפריש שיעור אחד ממו"ח גם בזה"ז
נט	המקובלים בירושלים לא נהגו להפריש אחד ממו"ח
סב	כתבי האריז"ל משמונה שערים המקוריים מצויים בידינו

מנהגי האריז"ל

במשנת רבינו החיר"א

חיוב העמידה בקריאת התורה של הקורא העולה והסגן

[א] שנינו בגמרא (מגילה כא, ב) שיש לקורא לעמוד בעת קריאת התורה בציבור, כשם שעמד כביכול הקב"ה עם משה רבינו בעת מתן תורה, שנאמר (דברים ה, כח) ואתה פה עמוד עמדי, וכתב הרמ"א (סי' קמ"א ס"א) שדין זה חל הן על הבעל קורא והעולה לתורה, והן על הסגן שהוא הגבאי העומד אצל התורה, כל אלו צריכים לעמוד.

ונראה הטעם שגם הסגן צריך לעמוד עפ"י מה שמבואר בלבוש (סי' קמא ס"ד) שכשם שנתנה תורה לישראל על ידי סרסור, שהוא משה שהיה הסרסור בין השי"ת ובין ישראל, כך אנו צריכין לנהוג בה ע"י סרסור, וצריך שלושה, קורא עולה וסגן, הסגן עומד כביכול במקום השי"ת, והש"ץ הקורא עומד במקום משה, והעולה הוא המקבלה במקום כל ישראל ובשליחותם, עיי"ש (הובא בשערי אפרים שער ג' ס"י), ע"כ הסגן שעומד כביכול במקום הקב"ה צריך גם הוא לעמוד, כמו שאמרו במגילה (שם) דאמר קרא ואתה פה עמוד עמדי ואמר רבי אבהו אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו כביכול אף הקב"ה בעמידה. אמנם עיין בתוי"ט מגילה (פ"ד מ"א) ע"פ הירושלמי (שם) שהבעל קורא הוא כדרך הקב"ה

במשנת החיד"א

שהשמיע התורה, והסרסור היינו הסגן כנגד משה, ובראש יוסף (מגילה שם) הוסיף דהשומעים הם כנגד העם.

ובספה"ק טור ברקת (סי' תר"צ אות א') לרבינו חיים הכהן מארם צובא ביאר הענין ע"פ סוד, מפני שהקורא הוא מעולם הזכר, אסור לו אפי' לסמוך משא"כ בקריאת המגילה דקיי"ל שקורא ביחיד בין עומד ובין יושב לפי שנקראת ספר ונקראת אגרת זכר ונקבה, ולכן נעשה גם ע"י מרדכי ואסתר (עיי' שעה"כ דרושי פורים), אם קראם מיושב הנה הוא ממשיך אור העליון למטה על ידי הקריאה, ואם קראה עומד פשוט הוא שגורם לה מעלת ועילוי יותר וכמו כן הוא גומל לנפשו שפע והארה כדרך כל מעשה המצות, וזה יהיה בערך תפלה של יד שהיא נקשרת מיושב, אבל לא יקרא בציבור יושב לכתחילה מפני כבוד הציבור שהם מעולם הזכר, ובכן יהיה מגיע להם העדר עיי"ש, וראה לקמן (אות ט') בארוכה ע"פ סודן של דברים.

דעת הבית יוסף בהנהגת הציבור בשעת הקריאה

ב] כתבו הטור והב"י (סימן קמו) בשם תשובת רב שר שלום גאון וז"ל, כשמוציאים ס"ת מהארון בין בחול בין בשבת וכשמחזירים אותו עומדין מלפניו ואחר כך יושבין, דאיבעיא לן (קידושין לג, ב) מהו לעמוד מפני ס"ת, ר' חלקיה ור' סימון ור' אלעזר אמרי מפני לומדיה עומדים, כדכתיב (ויקרא יט, לב) מפני שיבה תקום, מפניו לא כל שכן, ואותן שעומדים מפניה משעת הוצאה עד שעת חזרה טועין בהאי קרא כדכתיב (נחמיה ה, ה) ובפתחו עמדו כל העם, ואינו אלא לשון שתיקה, כדאיתא בסוטה (לפ, א) א"ר חלבו כיון שנפתח ספר תורה אסור לדבר אפי' בדבר הלכה שנאמר ובפתחו עמדו כל העם ואין עמידה אלא

מנהגי האריז"ל

שתיקה כדכתיב (איוב לב, טז) והוחלתי כי לא ידברו כי עמדו לא ענו עוד, וכן פסק המחבר (סי' קמו סעי' ד').

והנה בשיטה זו מצינו ב' דעות, י"א שמותר לשבת ואין צריך לעמוד, וכ"פ המג"א (סק"ו), וכתב המשנ"ב (ס"ק יט) שהפר"ח והגר"א כתבו שהעיקר כסברא זו, וכן נהגו.

וי"א שחובה לשבת ואסור לעמוד כלל, וכ"כ בספר המחכים לרבי נתן ב"ר יהודה (דף ט"ו) וז"ל, אך מה שהן עומדות בשעת קריאת התורה טעות הוא בידם ודרך מינות לעשות כן משום דכתיב בעזרא (נחמיה ה, ה) וכפתחו עמדו, ואינן מאמינים מה שדרשו רבותינו (סוטה לט, א) דעמדו היינו שתקו, עכ"ל.

דעת הרמ"א - בעמידה

ג] המרדכי (שבת סי' תכב) והתשב"ץ קטן (סי' קפב) הביאו מנהגו של מהר"ם מרוטנבורג ז"ל שהיה עומד בשעת קריאת התורה ומביא ראיה מקרא דספר נחמיה הנ"ל וכפתחו עמדו כל העם. לפי הפשט משמע עמדו בעמידה ממש, וכתב הב"י (סי' קמא) שכן נוהגים קצת אשכנזים וצרפתיים, וכן כתב הרמ"א (סי' קמו סעי' ד') דבעת שקורין בתורה, יש מחמירין ועומדין, וכן עשה מהר"ם.

והאחרונים תמהו הרבה על מנהג מהר"ם דהל"א להדיא נתפרש בגמ' דאין עמידה אלא שתיקה, ומהיכי תיתי לפרש עמידה כפשוטו היפך דברי הגמ'.

והט"ז (ס"ק א') כתב לבאר דודאי העמידה היתה גם כפשוטה אלא דאותה העמידה צריכה להיות בשתיקה, והביא ראיה לדבריו מהא ששינינו (שבועות ל, ב) דבשעת גמר

במשנת החיד"א

דין צריכים בעלי דינים להיות בעמידה, דכתיב (דברים יט, יז) ועמדו שני האנשים, ולא אמרינו דא"צ להיות מעומד אלא בשתיקה, והסיק דאף כי אין בנו כח להכריע ומ"מ נראין דברי מהר"ם נכונים וכן ראוי לנו לנהוג, עכ"ד, ועיין במו"ק שהאריך להשיב על דברי הט"ז.

ובספר שו"ת הרמ"ע מפאנו (סי' צ"א) נדפסה תשובת חתנו הגאון רבי יצחק יברכיהו זצ"ל שמחזק מנהגם של רבים וגדולים שעומדים כל זמן קריאת התורה, וכתב דמה שדרשו אהא דכתיב ובפתחו עמדו כל העם, אין עמידה אלא שתיקה, קרא יתירא דייקו, שכן להלן כתיב (פסוק ז') 'והעם על עמדם' ופי' רש"י שבשעה שהיו אלה מבינים את העם ומתרגמים להם את התורה העם היו עומדים על רגליהם, ומהכא פשיטא ליה עמידה גופה, ואפקיה לאידך לדרשה, ועיי"ש שהאריך טובא

וממוצא דברי הרב יצי"ב אתה למד שדעתו שצריך לעמוד מעיקר הדין, אם כי נטה ללמד זכות גם על מי שלא נזהר בזה"וכן דעת הדברי חמודות על הרא"ש (ברכות פ"א אות לו, ומלבושי יו"ט על הלבוש סי' קמ"ו), שהכל חייבין לעמוד, דבסוטה (שם) אמר רב זירא אמר רב חסדא מהכא ואזני כל העם אל ספר תורה, והשתא לא צריך להוציא ועמדו ממשמעו, וממילא שמעינו ועמדו כל העם עמידה ממש.

א" ודע שמש"כ הט"ז שמצא תשובה לרבי עובדיה ספורני סי' צ', הוא ט"ס, ומתוכן הדברים עולה ברור ומחזור שכוונתו לתשובה זאת של מהרי"ב הנ"ל החותם שמו יצי"ב בסי' צ"א, ונתחלף עם תשובת רע"ס בתשובה סי' פ"ט שם.

מנהגי האריז"ל

אמנם במשנ"ב ציין למש"כ הב"ח (סי' קמ"א) דגם המהר"ם מודה דמדינא שרי לישב אלא דס"ל דראוי להדר ולעמוד מפני שצריך האדם להעלות בדעתו כששומע הקריאה מפי הקורא כאילו קבלה באותה שעה מהר סיני, ובהר סיני היו כל ישראל עומדין כדכתיב (דברים ה, ה) אנכי עומד בין ה' וביניכם וגו'.

וכ"כ בערוה"ש (סי' קמ"א סעיף ב) שיש מהדרים לעמוד, וכדאי נכון הוא שהרי במעמד הר סיני כולנו עמדנו, ועוד דהא מימות משה ועד ר"ג הזקן למדו תורה בעמידה (מגילה כא, א), והיינו דתנן (סוטה מט, א) דמשמת ר"ג בטלה כבוד התורה, וגם עתה היראים עושים כן וכבוד התורה הוא.

עמידת יחיד במקום שהציבור יושב

ד] וז"ל ספר סדר היום (שחרית של שבת) וראיתי קצת אנשי מעשה שנוהגים לעמוד ולזקוף בעת קריאת התורה ומנהג טוב וכשר הוא, מה טוב חלקם בחיים ומה נעים גורלם, כי ודאי בעת כזאת צריך להיות נרתע ירא וזחל כעת שניתנה תורה לישראל בהר סיני, כי לא מעט היות ספר תורה חוץ ממקומו פתוח לעיני הכל וקורים בו דברים שבהם נבראו שמים וארץ ומקיימים אותם, והם חמדת גנוזי של אלקינו יתברך ויתעלה, שודאי היה צריך האדם להיותו עומד וכפוף ראשו כאגמון שומע ומקבל כל דבר וענין, ואע"פ שכבר ניתן רשות מימות רבן גמליאל הזקן ללמוד תורה בישיבה (מגילה שם), היינו עיקר הלימוד שהוא המשא והמתן שאז צריך האדם להיות מעייין ומתבונן דקות הענינים וצריך שכל רחב ודעת פנוי, והלואי שישב ויסב ויוכל להבין הדבר כאשר הוא, אבל בענין לימודו זו שאינה אלא שמועה לפי שעה והיא בציבור ובספר תורה כשר כהלכתו ראוי היה לעשות כזה וכזה לכבודו, אלא שראו חכמי הדור שאי אפשר להתקיים תקנה זו ולא תתפשט

במשנת החיד"א

בציבור מפני כמה חולים וחלשים, ואם זה יעמוד וזה ישב לא יוכר הענין ויצא דופי לאלו ולאילו, ולכן הניחו הדבר כאשר הוא ויהיו כולם יושבים ושומעים, אבל יחיד בעם שנותן אל לבו לכבד ספר תורה וליקר דבר ה' בעיניו ועומד על רגליו ודאי שכרו גדול, ובעל הגמול ישלם לו פעלו משלם ותהי משכורתו שלמה בעולם הזה ובבא, ואין ראוי למחות בו ולמנוע ממנו המצוה, אדרבא נהדר אותו בעיניו ולהחזיקו בה, וראוי האיש הזה לכל יקר וכבוד שאלמלא לא היתה נפשו טהורה וזכה לא היה מתעורר על זה, עכ"ל.

וזהו דלא כמש"כ הכה"ח (סקכ"ב) בשם שו"ת קול אליהו (או"ח סי' ה') דבמקום שכולם יושבין אין היחיד רשאי לעמוד, כי ציבור היושבים יראו ח"ו כמזלזלין בכבוד התורה, והביא ראיה מדברי הר"ן (קדושין יג, ב מדפי הרי"ף) דהדין שאין בעלי אומנות רשאים לעמוד מפני ת"ח בשעה שעוסקין במלאכת אחרים, אף במלאכת עצמו אינו רשאי, דכיון דמדינא פטור ורוב בעלי אומנות אינן עומדין אם זה עומד יראו הללו כמזלזלין בכבוד ת"ח.

וכן בספר אמרי בינה (סי' י"ג אות ד') חילק דאינו דומה להא דאומנין דכאן כיון דלדעת מהר"ם והט"ז ועוד פוסקים מן הדין צריך לעמוד, רשאי כל אחד להחמיר ולחוש לעצמו, והעיד שכן ראה לרבני קשישאי שהחמירו על עצמם אף בימי זקנה וחולשה לעמוד כל עת קריאת התורה.

מנהג האריז"ל – לישוב בעת קריאת התורה

[ה] וז"ל שעה"כ (מת, ב) מנהג מורי [האר"י] ז"ל שהיה נוהג לנשק הס"ת וללותו לילך אחריו כשמוליכין אותו מן ההיכל אל התיבה לקרות בו, ואח"כ היה נשאר שם סמוך

מנהגי האריז"ל

אל התיבה עד שהיו פותחין הם"ת ומראין אותו לקהל כנודע¹, ואז היה מסתכל באותיות הם"ת ממש, והיה אומר שעל ידי הסתכלות האדם מקרוב כל כך שיוכל לקרוא האותיות היטב עי"ז נמשך אור גדול אל האדם, ואח"כ היה חוזר למקומו הראשון, ויושב שם מיושב עד סיום קריאת הפרשה, לא כאותם הנוהגים לעמוד, וזמן הרבה התפלל מורי ז"ל בביתו בעשרה ולא חשש שיהיה שם ס"ת לקרוא בו בין בחול בין בשבת, עכ"ל.

ובפתח הדביר (או"ח סי' קמ"ו בסופו) כתב שמנהג האריז"ל היה להקפיד שלא לעמוד, והעיר עליו השד"ח (פה"ש, כללים מערכת הבי"ת סי' כ"ט ד"ה אמנם) דמאחר שלא ראינו מי שכתב בשמו שאסור לעמוד בשעת קריאת התורה רק אמרו שלא היה עומד, הרי שאין חיוב לעמוד אבל אין ללמוד מזה איזו קפידה בעמידה לקריאת התורה, עיי"ש, וראה עוד מש"כ בזה לקמן (אות י"ב).

איברא דבשולחן הטהור להרה"ק מקאמארנא (סי' קמה וסי' קמו סעי' ד') כתב בזה"ל, צריכים לישב בשעה שקורא בתורה, מרן האר"י, עכ"ל, ונראה דנמשך אחר לשון ספר משנת חסידים (מסכת יום שני פ"ה אות ה') שכתב דבעת קריאת ס"ת אין להם לציבור לעמוד אלא לישב, עכ"ל.

וע"ע בכף החיים (סי' קמ"ו אות כ') כי נתפשט עכשיו המנהג כהאר"י ז"ל דאפילו חסידים ואנשי מעשה אין עומדים לא בעת הקריאה ולא בעניית ברכו עיי"ש.

והנה בספר אור צדיקים למוה"ר רבי מאיר פאפריש (דפוס ראשון, הלכות קריאת ס"ת), ובאור

² עיין שו"ע (סי' קלד סעי' ב') שכן מנהג ספרד שמגביהין הם"ת קודם הקריאה.

במשנת החיד"א

הישר (עמוד העבודה סי' י' אות ט') כתב וז"ל, צריך להיות מעומד בשעת קריאת התורה וטוב לישב בין גברא לגברא שיהא ניכר שעומד אח"כ לכבוד הס"ת, עכ"ל.

וזה פלא שמהר"ם פאפריש שסידר את ספרו בעיקר לפי מנהגי האריז"ל היכן שהוא חולק על פסקי השו"ע כמבואר בהקדמת הספר, כתב לכאורה שלא כמנהג האריז"ל, ואולי סבירא ליה שמנהג האריז"ל בזה לאו דווקא, והיה לזה סיבה פרטית וכיו"ב, ולכן הביא הנהגה ממשנתם של מקובלים אחרים שנהגו לעמוד בעת הקריאה, כמו בעל סדר היום ועוד יחידי סגולה שנהגו כן.

ומצינו תוספת דברים בספר אור הישר להרמ"ף (שם סעי' ד', שכנודע נדפס בתוספת מרובה על האור צדיקים כמובא בהקדמת הספר) וז"ל צריכין לזוהר כשאין בנין אלמימר [נימה] בבית הכנסת דלהוי רשות בפני עצמו אזי צריכין לעמוד כשהספר תורה שם, שהרי אין היתר לישב אלא מהטעם דספר תורה היא ברשות אחרת, כמו שכתב רמ"א ביו"ד סי' רמ"ב (סעי' יח), לכן צריכין להזהר ע"ז בקהלות קטנות שאין בבית הכנסת שלהם רק שולחן שמונח עליו הספר תורה, עכ"ל, ואח"כ (בסעי' ט') הביא כנ"ל דצריך להיות מעומד בשעת קריאת התורה וטוב לישב בין גברא לגברא, וכן הובא בסידור האריז"ל לר' שבתאי (כוונת הוצאת ס"ת), ולכאורה לשיטתיהו באותן בתי כנסיות שיש להם רק שולחן יהיה אסור לישב בין גברא לגברא.

שוב ראיתי בספר אור צדיקים הנדפס מכתב יד (תרמ"ט סי' כ' סעי' ו') שכתב בזה"ל צריך להיות מעומד בשעת קריאת התורה, וטוב לישב בין גברא לגברא שיהא ניכר שעומד אח"כ לכבוד הס"ת ודוקא בקהלות גדולות שיש בנין בילמער שהספר תורה ברשות

מנהגי האריז"ל

אחרת אבל לא בקהלות קטנות שהם"ת מונחת על השולחן שאין להם בנין בילמער¹.

וראיתי למהר"ש ויטאל בסידור חמדת ישראל (כוונת קריה"ת) שהעתיק לשון שעה"כ הנ"ל שמנהג האריז"ל לישיב וכשהתפלל בביתו לא חשש שיהיה שם ס"ת, והגיה בזה"ל, אמר שמואל להיות כי ת"ה כמותו עדיף מס"ת כראיתא בגמ' (מכות כב, ב) הני כבלאי טפשאי דקיימי מקמי ספר תורה ולא קיימי מקמי גברא רבה, והבין, עכ"ל.

ויש במשמע קצת דהגהה זו קאי גם אדלעיל מיניה על מנהג האריז"ל לישיב בקריה"ת וא"כ אין ממנו ראיה לשאר אינשי דזהו רק הנהגה לת"ה כמותו ובני גילו.

שמועת הירושלמי בענין עמידה לדבר שבקדושה

[ו] בשו"ת הרמ"ע מפאנו (שם) תשובת חתנו הגאון היצי"ב יצא לחזק המנהג לעמוד בעת קריאת התורה, מטעם נוסף ע"פ הירושלמי דכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוי,

¹ ובעיקר הדין אם מותר לישיב כשהם"ת על השולחן דעת הט"ז (יו"ד שם) דאם השולחן גבוה מיי" טפחים ורחב ארבעה טפחים גם הוא רשות בפני עצמו (כמבואר בשבת ו, א ושו"ע סי' שמ"ה סעי' ב') ודעת המוג"א (סי' קמו סק"ו) שאם הם"ת מונחת במקומה אפילו באותו רשות א"צ לעמוד, ומש"כ הרמ"א הנ"ל הטעם שהם"ת ברשות אחרת, היינו בשעה שמגביהין שאין הם"ת במקומה, כן ביאר דבריו הפמ"ג (שם ובסי' קמא משב"ז סק"ג), ועיין מחצה"ש.

² ובשמן ששון ביאר הנהגה זו בשני דרכים אחרים, א' שאחר התפלה היה הולך לשמוע קריאת התורה, או דלא חש כלל לקרות ס"ת ולא הלך לבהכ"נ לשמוע מכיון שכבר היה תורתו אומנתו בתורה לזה לא חשש לשמוע קריאת התורה דייל בתר טעמא בעיקר התקנה שלא יהיו ג' ימים בלא תורה כנו' בגמ' בב"ק דפ"ב יע"ש, והדרך הב' קרובה מעט לטעם מהר"ש ויטאל, ונפק"מ לענין יחיד שלא שמע קריה"ת אם צריך להשלים, ותלוי בכל הני טעמי, ואכהמ"ל.

במשנת החיד"א

ואף קריאת התורה ברבים בגדר דברים שבקדושה היא, ולדברי הכל ברכו את ה' המבורך הוא דבר שבקדושה, ובדורות הראשונים שהיה הפותח בתורה לבדו מברך לפניו והחותם מברך לאחריה היה די לעמוד בפתחו, ולפיכך אפקיה קרא בלשון עמידה, שיש במשמע עמידה ממש בתחילת פתיחתו לענות ברכו ויש במשמע שתיקה ג"כ כל זמן היותו פתוח, אבל עכשיו שהרכים העולים כולם אומרים ברכו כדאמרינן טעמא בגמ' מפני הנכנסים והיוצאים, לדברי הכל טוב ויפה לעמוד כל זמן הקריאה דלמא משתלי ויתיב גם בשעת ברכו, ועיניך רואות היושבים בשעת קריאת התורה שהן אחד מהם לא קם ולא זע בשעת ברכה האל הטוב יכפר בעדו, עכת"ד.

והנה שמועה זו בשם הירושלמי הובאה בדרכי משה (סי' נ"ו) שכן איתא בהגהת מרדכי בדפוס החדש פרק תפלת השחר (שלטי הגיבורים אות ה) בירושלמי קום כי דבר ה' אליך מכאן א"ר אליעזר כד עני אמן יהא שמיה רבא כו' וכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוהי עכ"ל.

דעת רבינו האריז"ל – שלילת יחוס המאמר לירושלמי

[ז] אמנם בשעה"כ (דרושי הקדיש) כתב וז"ל, מורי [האר"י] ז"ל לא היה קם מעומד בענית אמן יש"ר של הקדיש, ואמר לי כי הלשון הנזכר בירושלמי דמשמע ממנו שצריך לקום מעומד הוא מוטעה ואינו מתלמוד ירושלמי עצמו אלא הגהת איזה חכם היתה, והאחרונים (הדפיסוהו) הטפסוהו אח"כ בתוך דברי הירושלמי, אמנם כשהיה בקדיש דאחר העמידה דשחרית או דערבית או דמנחה, וכן בקדיש תתקבל של אחר חזרת ס"ת להיכל, אז היה נשאר מעומד וגומר ענית הקדיש ואח"כ היה יושב, עכלה"ק.

מנהגי האריז"ל

וכבר נודע בשערים דמימרא זו ליתא בתלמוד ירושלמי בדפוסים הנודעים לנו, ורבים נתקשו במשמעות לשון השעה"כ שכבר נדפס כן, אולם עיינתי בשער התפילה כתי"ק דמהרח"ו וראיתי שכתב הלשון 'הטפיסוהו' ועפי"ז תיקנתי לעיל, והבן חילוק קל שיש בין לשון דפוס לטפוס (יעויי' דמאי פ"ה מ"ד ובמפרשים שם), ואפשר דאין הכוונה שנדפס ממש אלא 'העתיקהו' כך בכמה טופסי ירושלמי שהיו בנמצא בימים ההם בעיה"ק בצפת יצ"ר.

ולהלן בשעה"כ סוף תפילת שחרית (נוסח התפילה) כתב המהרח"ו בזה"ל, ביום שני או ביום חמישי יקום עתה מעומד אחר פסוק עזרנו אלהי ישענו וכו' הנו', ויאמר סדר והוא רחום הנדפס בסידור בני ספרד ולא יאמר אותו בין חזרת התפלה ובין נפילת אפים וכו', ואח"כ יושב' ואומר ש"ץ קדיש עד דאמירן בעלמא, גם מורי ז"ל היה נוהג בזה הקדיש

י" וכזה ממש נמצא בשם הירושלמי בספר ראשית חכמה לרבינו אליהו די וידאש (שער היראה פט"ו אות נ"ט), שגם הוא היה באותו הדור וקיבל תורה מפ"ק האריז"ל כנודע, אך בספר תוצאות חיים (מהדו' ולדמן אות קכ"ח) שהוא קיצור ר"ח הראה מקור לשון הירושלמי בהגהות מרדכי פרק תפילת השחר, ולא מתוך תלמוד הירושלמי גופא (ועיי"ש שהאריך לחזק מי שינהג כן עם היות שילעיגו עליו, ומשמע דרובא דעלמא לא נהגו בזה, וע"ע לעיל אות ד' מה שהבאנו מהסדר היום), אולם לעיל מיניה (אות מ"ג) כבר הזכיר מימרא זו וכתב בסתם כדאיתא בירושלמי, וצ"ב מדוע התעכב מלציין מקור המימרא כשהזכירו בראשונה, ואולי היא הוספת המדפיס, אם כי בהקדמת הספר כתבו שספר תוצאות חיים יצא מגנתי"ק מהר"א די וידאש עצמו וכ"כ בשם הגדולים בערכו.

י"כ"ה בשער התפילה למהרח"ו ובשעה"כ כת"י מהרש"ו, אמנם בכת"י העתקת מהר"ם בן מהר"ש ויטל, ובשעה"כ הנדפס גרס 'יושבים'.

במשנת החיד"א

או בקדיש שאחר העמידה או אחר הזרת ס"ת למקומה, שאז כל הקהל עומדין שהיה נשאר עומד עד שיענה אמן יש"ר כו' עד דאמירן בעלמא, ואז היה יושב משא"כ בשאר הקדישים שלא היה עומד לענות איש"ר, עכל"ק.

איברא דקושי הלשון מורגש היטב, דברי שא כתב דיושב קודם קדיש ובסיפא כתב דבזה הקדיש היה עומד, וסתרא"י גינהו¹, ומדוחק הלשון ההכרח לומר שפליטת קולמוס יש כאן, או דתני והדר מפרש, דיושב היינו לאמירת אשרי יושבי וכו', והדר מפרש שזמן הישיבה הוא אחר עניית איש"ר עד דאמירן בעלמא.

דעת המג"א לענין עמידה בדבר שבקדושה

[ח] והנה המג"א (סי' נ"ו סק"ד) הביא דברי האריז"ל וביאר דמ"ש האריז"ל שט"ם הוא בירושלמי היינו שמביא שנאמר 'קום כי דבר ה' אליך', ובאמת לא כתיב כך, רק 'ויקם מעל הכסא', משמע שמעצמו קם, וכבר תירץ זה ביונת אלם (פצ"ט ומאמר שבני לוחות) מדקם

¹ ובשעה"כ כת"י (העתק מהר"י לבית חזן) ליתא לתיבת 'יושבים', וע"ע בסידור המזת ישראל למהרש"ו (הנדמ"ח בהוצאת אהבת שלום ובהערה שם) דתיבה זו ליתא באחד מגני כת"י של הסידור ובשעה"כ כ"י, ולפי גי' זו לק"מ.

² ואין לחלק ע"פ גי' הדפוס דמש"כ 'יושבים' קאי על הציבור שהתפללו שם ומש"כ לאחמ"כ קאי על מנהג האריז"ל עצמו שהיה נשאר עומד כיון שתפסו מעומד, כי הגי' הנכונה והדווקנית 'יושב', ופשוט, וא"צ לטעם שכתב בעטרת מרדכי (כוונת הקדיש עמ' שכט בהע').

מנהגי האריז"ל

ש"מ שצוהו לעמוד ע"ש^ט, ועוד אפילו קם מעצמו, יש לנו ללמוד קל וחומר ומה הוא שהיה נכרי קם לדבר השם ק"ו אנחנו עמו, וכמדומה שהכי איתא במדרש, לכן אין להקל, עכ"ל.

ובמחצית השקל הרחיב לבאר דברי המג"א, דלפי המובן הפשוט שהאר"י אמר שטעות סופר בירושלמי, אפשר להבין דהדין לא מסתבר ליה, או היה קבלה בידו שהדין שבירושלמי טעות סופר, ואי אפשר לחלוק על האר"י בלי טעם, לכך כתב המג"א דנראה לו שטעמו מה שכתב שהדין של ירושלמי טעות סופר, משום שהראיה שמביא בירושלמי שנאמר שאמר אהוד לעגלון מלך מואב 'קום כי דבר אלקים לי אליך ויקם מעל הכסא', וכיון שצוהו לעמוד ילפינן מיניה עכ"פ בקדושה שיש לעמוד, וכיון דלא כתיב בקרא שהנביא צוהו לעמוד, ליתא לראיית הירושלמי, וא"כ על כרחך גם דינו של הירושלמי ליתא, וכל הדין טעות סופר, וכיון שנודע טעמו של האר"י, יש בידינו לתרץ קושייתו ולקיים דינו של הירושלמי.

ובשועה"ר (סי' נ"ו ס"ה) כתב להלכה ומעשה וז"ל, יש אומרים שא"צ לעמוד כשעונין

^ט וז"ל הרמ"ע, ובירושלמי נמי הביא ראייה לכל דבר שבקדושה דבעי למיקם ארגלוי מדכתיב גבי עגלון קום כי דבר ה' אליך הנה החליפו לשון המקרא בתרתי לדרשא ללמדנו כי מאי (שופטים ג, כ) דכתיב ויקם מעל הכסא נמשך ממה שרמזו לו אהוד באמרו דבר אלקים לי אליך, דאם לא כן מנא ידע עגלון למיקם ארגלוי ושינו האזכרה גם כן ללמד שכן פי' לו אהוד כי אלקים קדושים הוא לא כמוש אלקי מואב, לפיכך לא הוצרכו לומר "לי" כי הוא המילה בפסוק הרומזת כל הסוד הזה והם פרשוה בחלוף האזכרה, ואהוד התחכם לומר דבר אלקים לי אליך להתגבר אליו בדין קדוש, ושמעתי מי שהביא ראייה לקיים חיוב העמידה לדברים שבקדושה מן הבבלי דראש השנה דקאמר תוקעין ומריעין כשהן יושבין ותוקעין ומריעין כשהן עומדים אלמא בהזרת מוסף ודכוותה צריך לעמוד ושפיר, עכ"ל.

במשנת החיד"א

קדיש וברכו אלא שכל קדיש שתפסו מעומד כגון שלאחר הלל טוב שלא ישב עד לאחר שיענה אמן יהא שמיה רבא, וי"א שיש לעמוד כשעונה קדיש או כל דבר שבקדושה שיש ללמוד ק"ו מעגלון מלך מואב שקם מעצמו מעל כסאו לדברי ה' כל שכן אנחנו עמו וטוב לחוש לדבריהם, וכ"כ המשנ"ב (סק"ח).

עמידה בברכו דקדיש וקריאת התורה לדעת חכמי הקבלה

[ט] כבר הראנו לדעת מש"כ האריז"ל לענין קדיש דאי"צ לעמוד אא"כ תפסו מעומד, בכלל דבריו ברכו בעת התפילה, וכ"ש בקריאת התורה שמפורש שהאריז"ל ישב כל שעת הקריאה, ולא קם ולא זע גם לאמירת ברכו, דאבוהון דכלהו דברי הירושלמי לא שמיע וסבירא ליה להאריז"ל כלל וכלל.

ועל כן בני ספרד לא נהגו לעמוד לאמירת ברכו, בדוכתייהו יתבין ומכרסיהו מברכין ליה למרא דעלמא, ונימוקם עמם הן מצד מה שהמחבר בשו"ע לא הזכיר דעה זו, והן מצד דהאריז"ל נדחה קרא לה ציון אין דורש להך ירושלמי.

ובמנחת אהרן (כלל י"ב פרט ג"ל) ביאר טעם הישיבה דמשום שידוע שסוד ברכו הוא להמשיך הדעת לנוק' מכאן תבין שאין ראוי לעמוד על רגליו כשאומר ברכו כמנהג ההמוניים, זולתי בליל שב"ק וביום השבת לכבוד הארת הנשמה יתירה אבל בשאר הימים למה יעמוד הלא כל ההמשכה היא לנוקבא קדישא עכ"ד.

'כתב בשע"ת (סי' נו אות ד') עיין בשלמי ציבור שכתב שמהרה"ו בסידורו כתב דיש לקום בקדיש ברכו דערבית של שבת ששם קבלת הרוח ע"ש, וכן בופרוס עלינו ששם קבלת הנשמה של שבת ע"ש, וע"ע כה"ח (אות כ"ג).

מנהגי האריז"ל

אולם היו שנהגו איזה הידור באמירת ברכו, ונלאו חכמי הספרדים למצוא לו פתח ומקור, כמש"כ הרי"ח הטוב מבגדאד בספור עוד יוסף חי (פרשת ויחי אות י') פה עירנו נוהגים רוב המון העם כשאומר ש"ץ ברכו קודם יוצר וקודם ערבית להגביה גופם מעט במקום מושבם כמו הידור שעושים לזקנים ונכבדים ובעלי צורה, ולא מצאתי מנהג זה בשום ספר, עכ"ד.

ובכן בקודש חזיתי לרבינו הרמ"ז (בסידור הרמ"ז בברכת יוצר, וספר הכוונות מא"נ עמ' קנ"ד בקול הרמ"ז) שחידש לן ענין קימה בברכו מה שלא מצאתי למי שקדמו בזה מרבתינו המקובלים וז"ל, סוד ברכו, להיות שסוד הברכו הוא להוריד כח בדעת הנוקבא להעלותה, לכן צריך לקום בין בשחרית בין בערבית, לא כן בברכו דס"ת כי כתוב במקומו שהאר"י זלה"ה היה יושב בתחילת הקריאה ולא היה עומד עד הקדיש, עכ"ל.

ולפק"ד ומעוט השגתי מא"מ, צ"ל מאי שיאטיה דקימה בסוד נתינת כח בנוק', דאדרבא כללא דמילתא בכמה מקומות בזה"ק דמילי דדוכרא בעמידה ודנוק' בשיבה, ועיין בזה"ק פרשת תרומה באורך מזה (קלב, ב) דקדושת יוצר היא עבור הנוק' דאיהי מיושב משא"כ קדושת שמו"ע איהי בעמידה, וכן שנינו בפר' חיי שרה (קלב, ב) תא חזי צלותא דבר נש מעומד בגין דתרי צלותא נינהו חד מיושב וחד מעומד ואינון חד לקביל תרין דרגין תפלה של יד ותפלה של ראש לגבי יום ולילה, וכולא חד אוקף הכא תפלה מיושב לגבי תפלה של יד לאתקין לה כמה דאתקין לכלה וקשיט לה לאעלא לחופה, הכי נמי מקשטין לה ברזא דרתיכא ומשירייהא יוצר משרתים ואשר משרתיו והאופנים וחיות הקדש וכו' וכל מה דאתי בסטרא דדכורא בעי ליה לאיניש למיקם בקיומיה ואזדקף, עיי"ש,

במשנת החיד"א

ובעוד מקומות".

" ובדרך אפשר נתתי אל ליבי שאולי רבינו הרמ"ז כיון למה שביאר האריז"ל בחד טעמא בענין הצדקה שצריך לתת פרוטות ביד הגבאי בעמידה, דהכוונה הוא לתת צדקה לעני שהיא השכינה והמלכות שהיא נופלת לארץ בעו"ה, ולכן צריך שיתנגה מעומד להקימה להעמידה מעומד ע"י הצדקה, שהוא הת"ת דכורא כמש"ה משפט וצדקה ביעקב אתה עשית. ואולי זה גם כוונת הרמ"ז לכיון להקים השכינה בעת שאנו ממושיכין לה דעת שלם, ואע"פ שסברא היא לחלק בין כוונה כללית להקמת המלכות, להמשכת מוחין, אולם לרוב הדוחק להבין מה דמטמרא לן וגליין לרבינו הרמ"ז, יש לבאר דבריו הק', כי גם הקמת המל' נעשה ע"י המשכת מוחין אליה מהארת שם אהי"ה דבינה כנודע.

ועיין בשו"ת חקל יצחק (סי' ג') דשקיל וטרי בענין הנחת תפילין של יד מיושב ומקשה על המצת שימורים בדיני הנחת תש"י שכתב שנלמוד ק"ו מק"ש שהוא דאורייתא ויש בה ח"י אזכרות והיה לקרותה מעומד טפי משמו"ע שהוא מדרבנן, ואע"פ"כ מאחר שהוא בעולם הבריאה, נקרא עברין כשעומד, וה"ה לתש"י, עיי"ש שהרבה ראיות והוכחות דמצינו גם במילין דנוק' שהם במעומד כדין צדקה הנ"ל ולא נחית לחלק כמש"כ. וכן הק' מברכת הלבנה, ועיי"ש מה שהביא מהספה"ק מאו"ע דענין ברכת הלבנה הוא בחי' פב"פ, וממילא אודה לה ראייה, עיי"ש.

ובאמת רוב ככל ראיותיו מבוארים על נכון למעיין בספרים הק' ובפרט ספרי מהר"ח הכהן מארם צובא שטרה לבאר בכל מקום ענינו אם הוא מעולם הזכר או הנוק' לענין קימה ושיבה.

ומצאתי בזר זהב למהר"י צמח (הנדפס בימינו אנו ועדיין לא היה למראה החק"י), שהק' על מש"כ האריז"ל ל דיש להתעטף בטלית ולברך מעומד, והא קיי"ל דדברים של הנוק' הם בישיבה ושל הדכורא בישיבה ותי' דשאני ציצית שנעשו מקוצי דשערי דז"א דכורא לזה יברך מעומד, ושוב הק' מתפילין של יד שהם מוחין בראשה וכתב האריז"ל דמניחם בישיבה (כמנהג הספרדים), ותי' דשאני תש"י שהם מוחין בראשה ממש ולא מקיפין כמו הציצית, והנוהגים לשים דיד מעומד שכל המצוות צריכים בעמידה להקים השכינה, ועוד שהם ביד דז"א דכורא שאין לנשים תפילין, עכ"ל.

והעיקר לענינו העולה מדבריו שכל מצוה פרטית יש בה כדי להקים השכינה מגלותה, וכמש"כ בשעה"כ בדרושי ק"ש שעיקר כונתנו בענין התפלות והמצוות לתקן את זו"ן אשר הם נופלים ואובדים בעו"ה עתה בזמן החורבן

מנהגי האריז"ל

וביותר מבואר בשעה"כ (חזרת העמידה דרוש א') דאע"ג דבקרדושת יוצר מתקנין לה ג' מוחין בג' קדושות קק"ק אמנם לפי שהיא למטה במקומה בבריאה בהיכלותיה לפיכך הוא מיושב, וכאשר תעלה עם בעלה אל מקום אצילותה בתפילת י"ח אז יתקן לה ג' מוחין בדעת שלם עכת"ד.

ובדרושי כוונת ק"ש (דרוש ו') נתבאר עוד דמן הראוי היה לקום מעומד בעת הק"ש להיות סוד זוג עליון דאצילות, אבל להיותנו עתה עדיין בעולם הבריאה אין לנו חייבין לאומרה מעומד כמו תפלת י"ח לפי שאנו בעולם האצילות, אבל עתה בק"ש שאדרבא להיותו זוג עליון ונעלם מאד אין לנו כח לעוררו בהיותנו למעלה בעולם האצילות, אלא בהיותנו למטה בעולם הבריאה, ולכן אין צריכין לקרות ק"ש בעמידה, וזהו טעם סברת ב"ה שאמרו כל אדם קורא כדרכו בין עומד בין יושב, ולכן אנו צריכין לומר פסוק שמע ישראל שהוא מפסוקי התורה שבכתב בעולם הבריאה לפי שפרשת שמע אינה אלא באצילות, עכ"ל לשון שעה"כ.

י] אמנם לענין אמירת ה' מלך שקודם ברוך שאמר שהוא תיקון עולם היצירה כתב האריז"ל לעמוד וז"ל, שני פסוקים אלו של ה' מלך והיה ה' למלך צריך לאומרם מעומד כי הוא סוד הי"ם של עולם העשיה הכוללת אריך ואו"א וזו"ן וכבר ידעת כי בכל תיקון דא"א או דאבא או דאימא צריך לאומרם מעומד, ואף גם זאת אם אדם אומר פסוקים ואנו צריכים להקימם ולהעלותם ע"י מעשינו הטובים. וממילא אין לנו להקיש מתיקון מצוה פרטית לסדר התפילה.

במשנת החיד"א

אחרים או סדר הקרבנות ושומע שאומרים ה' מלך צריך לקום מעומד עמהם בעוד שהצבור אומרים אותו, ואף שהוא בסדר הקרבנות, ואין צריך להפסיק ולומר עמהם ה' מלך כו' כי אם לקום עמהם עכ"ל.

וכבר נתקשו המפרשים (עיין מעיל אליהו י"ז ע"ג ושערי רחמים שאלה ס' בשם הרב השד"ה) מאי שנא ה' מלך מק"ש, ותי' שהעיקר היא שבעולמות שתחת האצילות צריך לקום רק בתיקון הג"ר שבאותו עולם שמכוון בו, ולא כשמכוון לאצילות בעודו בכסא הבריאה כמו בזווג דק"ש, ועיי"ש לענין מזמור לתודה דאע"פ שהוא באו"א דיצירה אין צריך לקום רק בברוך שאמר שהוא בא"א דיצי' עיין עליהם ואכמ"ל.

והיותר נראה לפי המבואר בשעה"כ דהעמידה קאי על הנותן צדקה שהוא בדוגמא של מעלה כנגד הת"ת שנותן ליד הגבאי שהוא כנגד היסוד דאי' ולכן גם הוא עומד, והגבאי יתננה לעני שהיא השכינה, שהיא המשכת מוחין דאי' אליה ועיי"ז יגדל פרצופה עיי"ש"ב.

י' וראיתי לידידי הגרש"י פעלדמאן בספרו הנפלא ישראל במעמדם (פמ"ז סעי' ל"ה בהע') שחקר לדעת אם גם במצוות גמ"ח כגון הלואה והמצאת פרנסה שגם הם מכלל הצדקה המנויים בתורה צריך להיות מעומד, עיי"ש, והנה לענין הלואה פשוט שהוא צדקה ממש והאריז"ל בשער הגלגולים (הקדמה י"ז) מנה מצוה זו בין ה' מ"ע הנקבות שבאות ה' אחרונה, וסימניך (שמות כב, כד) אם כסף תלוה את עמי, אל תקרי אם אלא אם בציר"י (וביאר המורש"א בבני אהרן דהיינו שמצות הלואה לעני רמוזה באימא תתאה מלכות ה"א אחרונה). וגבי מצות וחי אחיך עמך שביאורו שתבקש המצאה לאחך שיוכל להיות שנמנה בין ו' מ"ע שבאות ו' כתב שם האריז"ל שהיא קרובה למצות צדקה, ובאמת כבר כתב האריז"ל בכוננת צדקה דויברך דוד דכל מ"ע צריך לעשות מעומד,

מנהגי האריז"ל

והנה ע"פ דברי האריז"ל האמורים דיש לעמוד בעת קיום מ"ע כתב הרי"ח הטוב מבגדאד (עיין אוצ"ח מועדים ח"ב עמ' שצ"ה) דהזכירות שנוהגים אנשי מעשה לומר אחר התפילה יש לומר מעומד, אמנם כשמכוונים להם בברכת יוצר כשאומרים ובנו בחרת וכו' הואיל והזכירה רק בלב א"צ לעמוד, מיהו בקריאת פרשת זכור קודם פורים שהוא מדאורייתא טוב לעמוד כי גם השומע יוצא כקורא בפה, ושם באצ"ח (דרכי לימוד התורה עמ' קל"ו) הביא משם בנו דהטעם שהראשונים היו לומדין מעומד כי בתורתם היו עושין תיקון באצילות, עיי"ש.

איברא דרבינו מהרי"ץ בדרוש אליהו ואלישע (צמח צדיק דף ה' ומצאתי העתק הלשון גם בכתבי הנשי"א הגדפס מקרוב ממש) הביא חידוש נורא וז"ל ראיתי בספר עין חיים בדמשק טעם אחר למה קריאת שמע שהיא מן התורה אנו אומרים אותה מיושב והעמידה שהיא מדרבנן מעומד, ומתרץ כי ק"ש מדאורייתא היינו ז"א תורה, והעמידה היא מדרבנן מאו"א עכ"ל.

אולם נראה דאם אין יד גבאי יסוד בסוד וילקט יוסף את כל הכסף שמוסר לו ההלואה, אין צריך להקפיד כ"כ, כך נ"ל.

" ורבינו שר בית הזוהר מזידיטשוב בספרו פרי קודש הילולים (שער ק"ש) קילס התירוץ בנשיקו דשפוותן, וביאר בזה שיטת האחרונים המובא במג"א (סי' ס' סק"ג) דמצות דרבנן א"צ כוונה ודאורייתא צריך כוונה, כי כשצריך אדם לעלות במדריגתו עד עולם אצילות, אז נעשה הוא ומחשבותיו אחד במדריגות אצילות, ואז בודאי אין צריך כוונה, ובוזה נמצא דברי הרמב"ם ז"ל מבוארים, דבק"ש בפסוק ראשון פסק דצריך כוונה, כי ידוע מה שכתב הרב בשער הק"ש אשר בק"ש עוד אנחנו בבריאה, וכי הוא מיושב, אמנם בפסוק ראשון שאנו מכוונים במס"נ לה' בכל קראנו אליו ומעלים נפשותינו עד א"ס ב"ה בודאי עוד א"צ לכוין, אחר שהמשכנו מוחין אליו מן ראש אצילות עד ראש הבריאה וממילא נעשה כל הבחינות, כי בודאי אז המחשבה והמעשה ברגע אחד וכו',

במשנת החיד"א

קימה לדברים שבקדושה - שיטת ג"ע הרחיד"א

[א] ראשית תבוא"ה, דברי ג"ע הרחיד"א בשו"ת טוב עין¹ (סימן י"ח אות ל"ב) וז"ל, מצאתי

ולכשתעיין בסוגיא תראה כמה נפלאות, וכן יש כמה מצות יש מהן באצילות ויש מהן בבריאה, וע"ז פליגי בגמ' אם מצוה שהיא באצילות א"צ כוונה ואשר היא בבריאה אז צריכה כוונה, אמנם המצוה אשר הוא באצילות אין צריכה כוונה אשר לשם לא יגיע שום פגם ופחד החיצונים כי מחשבתו ומעשיו כאחד באים, ולפי מ"ש מהרח"ו דמצוה דרבנן שרשה עליון ממצוה דאורייתא, ע"כ מצוה דרבנן בעמידה, ומהאי טעמא א"צ כונה במצוה דרבנן, עכ"ד.

ולפי"ז למאן דאמר ברכת התורה מדאורייתא שפיר מכוון המנהג לומר ברכה"ת בישיבה, בסוד אורייתא דבריאה, וכ"כ בתשובות הרמ"ע מפאנו (סי' ק"ב) ועוד פוסקים, דיכולים לברך מיושב.

¹ ובשדי חמד (פאה"ש מער' ב' סי' כ"ט עמ' קצ"ט ע"ד) הביא דברי ג"ע הרחיד"א אלו מספר שיורי ברכה סי' ג"ו, ויש שנלאו למצוא הדברים בשיורי ברכה, ויצאו לחפש"י חנם ולא מצאו בו לא העתקת כת"י של אותו הרב ולא תשובת הרחיד"א (ראה אורחות יושר שרביט או"ה סי' ד' שכתב ושנה לכפול שבשיורי ברכה שבידינו ליתא לכל זה), וכזה עלה לכמה מחברים שהעירו על דברי הקדמונים שהזכירו מספר שיורי ברכה, וציינו שלפנינו ליתא, מפני שלא הבחינו להבדיל בין ב' ספרים שונים שנקראו בשם זה, הראשון הוא הספר הנודע שיצא מתח"י ג"ע הרחיד"א להשלמת ספרו ברכי יוסף (ליורנו תקל"ד – תקנ"ד) והוא הספר הנדפס בימינו על גיליון הברכ"י, והשני הוא ספר שיורי ברכה – המלוקט, שנדפס בשאלוניקי תקע"ד ע"י הג"ר רפאל קאלאמארו ז"ל, שאסף וליקט פסקי דינים וחיידושי הלכות מכל ספרי רבינו החיד"א וערכם לפי סדר הסימנים על ד' חלקי השו"ע, והוא ספר שונה לגמרי מספר שיורי ברכה הא'.

וראה זה פלא דלפי שעה נעלם ענין זה שהוא ספר מלוקט גם מעיני הגאון בעל השדי חמד, ובדברי התנצלות שביאר סיבת המצאות כפילות כללים ומערכות בתוך ספרו, הטעים זאת גם בכך שכן דרך המחברים אמור רבנן בכפיל"א, דבר שכתבו בספר אחד מחבוריהם הקדושים ושייך להיות גם בספר אחר, שני"ו חכמים ומביאים הדברים ההם ככתבן גם בספר השני, אף שהיה אפשר להם להציב ציונים לאמר עיין בספר פלוני מזה שכתבתי בענין זה, והוכיח כן מג"ע הרחיד"א שהדפיס בספר שיורי ברכה הנדפס בשאלוניקי מזה שכבר נדפס בספריו הקודמים, וציין שם כ"ו מקומות שכפל דבריו, ואף כותב שמעתיק אות באות ממש"כ במקו"א עיי"ש (מהדו' א"י ריש ח"ד עמ' 6).

מנהגי האריז"ל

הגהה כ"י לרב אחד ז"ל שכתב ז"ל בדרכי משה כתב משם הגהות מרדכי מהירושלמי דפרק תפלת השחר כד ענו אמזן יהא שמויה רבא וכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוהי ע"כ, וכן ראינו נוהגים בכל תפוצות ישראל, וחדשים מקרוב באו נהגו שלא לעמוד בברכו ואומרים דיש להם טעם בזה על פי הסוד, וקרינא אנפשאי בסודם אל תבא נפשי, ואולי הסוד הוא שוד ושבר, ומעיד אני עלי שמים וארץ שימים רבים אחר שכתבתי דברים אלו מצאתי בהסח הדעת בתשובות הרמ"ע סימן צ"א דסבירא ליה על פי הירושלמי הנוכח דאפילו בשעה שאומרים העולים לקרות בתורה ברכו את ה' המבורך חייבים השומעים אותו לעמוד על רגליהם, וכתב על אותם שאינם עומדים האל הטוב יכפר בעדם, וידוע

ובאמת כל זה אינו, דמלבד מה שכל הספר הוא מלוקט, הרי גם במקור הדברים כאשר הרחיד"א מציין לעיין בדבריו במו"א בספריו אינו מציין כ"א המו"מ בלבד, אלא שבשיו"ב – המלוקט, טרח הרב המאסף להשלים ולהעתיק אות באות מהמקום שציין אליו, ושיבצו בתוך הדברים בהוסיפו תיבות ז"ל שם אות באות וכו' והגאון השדי חמד עלה בדעתו שכ"ז מתח"י הרחיד"א, עד שהגדיל לפתוח הר"ת בלשון נוכח כלפי עצמו וזה לשוני, וכאמור אין אלו דבריו כלל אלא תוספת הרב המלקט. וראה בשד"ח כללי הפוסקים (ח"ו עמ' 110 במהדו"א"י) שלימים כבר נודע לו מהות הספר ושם המלקט והמגיה.

ואין לתמוה מאי קס"ד, כי בלי ספק זכר ש'ר אי אלו מקומות שג"ע הרחיד"א העתיק דברי עצמו במטבע הלשון 'זה לשוני' עד כאן לשוני' הנה ארשי"י וכיו"ב, ראה נא שיו"ב (יו"ד סי' רע"ט אות ג'), מהז"ב או"ח (סי' שי"א אות א', תקכ"ז אות ד'), יו"ד (סי' י"ג אות א'), שו"ת חיים שאל ח"א (סי' כ"ו, וסי' נ"ה, וסי' ע"ה), ח"ד (סי' כ"ד), יוסף אומין (סי' ה', וסי' מ"ד וסי' פ'), דבש לפי (מע' כ' אות ד'), פתח עינים ברכות (ד' ע"ב ד"ה והנה), שבת (ל"ג ד"ה ועתה), אבות (פ"ו מ"ג), ועוד כיו"ב. אמנם גם במקומות הללו אינו מעתיק בכדי, אם לא במקום שבא לבאר דבריו הקודמין, או לתקן ט"ס, או להציל עצמו מהשגת המחברים ודו"ק.

ותיתי ליה לידיו"ג הגרשמ"ד ועקנין שהעיר עיני הלומדים בזה, וההדיר מחדש ספר שיו"ר ברכה – המלוקט עם מקור הברכה המציין מקור טהור בחיבורי קדשו לכל הליקוטים, וראה עוד במבוא הספר בארוכה.

במשנת החיד"א

הוא שהוא ז"ל היה מקובל אלה"י ואמיתי בדורו של מהריק"א וגאוני עולם וכל מקובלי הדור הזה החכמים בעיניהם וקבלתם מפי ספרים ולא מפי סופרים אינם לפניו אפילו כקליפת השום עכ"ל.

אולם ג"ע הרחיד"א השיב על דבריו בחוזק היר, וז"ל ועם האדון הסליחה כי מקובלי הדור מפי רבינו האר"י זצ"ל הם חיים ומפי כתב הרב עיר וקדיש מהרח"ו ז"ל ומה לו להרב הכותב להטיח דברים, ומאי דתלי זייניה בירושלמי הנה בשער הכונות שסידר מהר"ש ויטאל מכתבי מר אביו מהרח"ו ז"ל כתב וז"ל מורי ז"ל לא היה קם בעניית איש"ר של הקדיש, ואמר לי שאותו הלשון שהוא בירושלמי דמשמע ממנו דצריך לקום מעומד הנה הוא טעות ואיננו מן התלמוד ירושלמי עצמו, אלא הגהת איזה חכם שהגיה אותו והאחרונים הדפיסוהו אח"כ בתוך דברי הירושלמי, עכ"ל, וכ"כ בספר פרי עין חיים שהוא ספר הכונות מסודר מהרב עיר וקדיש מהר"ם פאפיראס כ"ץ ונדפס קרוב ללשון זה ע"ש דף ט"ז ע"ג, ואין ספק דאלו הרמ"ע ז"ל ידע דברי האר"י ז"ל היה עונה אמן בכל כחו, כאשר השבח השביח מעט דבש אשר רדה ממהר"י סרוק תלמיד האר"י ז"ל ואין להאריך, עכ"ד^{טו}.

^{טו} וז"ל הרמ"ע בהקדמה לספר פלח הרימון, ומעיד אני עלי שמים וארץ כי גם אחרי שזכיתי לטעום מעט מזעיר בקצה המטה שירי שירים מרדיית האר"י מפיהם ומפי כתבם של גורי האר"י זצ"ל מקונדרסים רבים ונכבדים ששגרו לי מגדוליהם וחשוביהם אשר בארץ הקדושה במהרה תרוחם. לא גבה לבי ולא רמו עיני להרהר וכו' כי לולי ה' צבאות העיר את מורי הר"ר ישראל [סרוק] נר"ו אשר בא מארץ מרחק וקבע מדרשות בכל הארצות האל בסוד ישרים ועדה, לא זכינו לתורה, וזה

מנהגי האריז"ל

ואם כי ג"ע טוב עין ז"ל העלים מאתנו שם הרב המגיה, הנה מקום אתי להציע דכמעט ברירא מילתא שבעל הגהה זו ה"ה הרב מוה"ר דוד חיים קורינאלדי זצ"ל בעל בית דוד על המשניות, ומצאתי רמז מובהק לזה בתוך ריהטות תשובת ג"ע הרחיד"א בספרו כיכר לאדן (סי' ה' אות ז') שיבואו להלן (אות י')^{טו}.

סימן יפה בלמודו, שכל החברים אחרי נסעו קיימו בעצמם בחשק נמרץ כי טוב סהרה מסחר כסף, ושלחו אלה לאלה מהנהו מילי מעלייתא שישמעו מפיו, ונמצא שם שמים מתכבד ומתרבה על ידם, אמנם כי כאשר גבהו דרכי הפרדס מן הקמחי, כן גבהו דרכי האריז"ל מדרכי הספר הזה [פרדס רימונים להרמ"ק], עכ"ל.

^{טז} ואם כנים הדברים לא ידעתי או"ת העלמ"ה, מאי שנא משאר ההגהות דהרב מהרד"ק שהעתיקו ג"ע אחת לאחת וממטי להו בטוב עינו וילדו על ברכיו ושאר אברי עולת נפשו כתבית יהבית, ומסיק בשמיה גם בהשיג"ה ידו.

מלבד איזה פעמים כאשר עור"ר א"ת חנית"ו ל"א חל"ל ש"ם, והעלים מפני כבוד הרב המושג כדהוה הוה עובדא שבספר מחז"ב או"ח (סי' רפ"ב אות י') שהביא פסק בשם רב גדול ומיוחד והעלים שמו וחלק עליו, ובנו מהר"א אזולאי, ציין לעיין בספר אגורה באהלך (עמ' י"ג) וגילה סוד שרב המדובר הוא מוהר"ח מודעי, ובשו"ת חיים שאל (ח"א סי' כ"ו) שב הרחיד"א והאריך לבטל פסק מוהר"ח, ובחיים שאל (ח"ב סי' כ') הובאה תשובת מוהר"ח מודעי על השגת הרחיד"א, ותכל תלונתו גם על העלמת שמו וז"ל, ועמיתנו מעין הברכו"ת הי"ו הוא בהו תיוהא, והגם דלא מסיק בשמא ונעלם דבר בשם אומרו שם קטן משם גדול חיים שנים ולא זכר מי בעל דברים המגיד לו את כל אלה או אם רה"ק הופיע בבית מדרשו מרחוק לדעה, הלא הבן יקיר לו היה גלה סודו נגד בני אדם מבטן מי יצאו הדברים, עכ"ל, וע"ז השיב לו הרחיד"א בזה"ל אמור מעתה אביע אומר על דברי הרב עליון למעלה נר"ו ואקצר ואעלה, ראשית לו במדב"ר מלו"ץ כמלונ"ה במקש"ה, על אשר

במשנת החיד"א

סתמתי ולא פירשתי מאן אמרה לשמעתא, וזאת אשיב בקצירת האומ"ר כי זו היא דרך ישרה ומזקנים אתבונן הוא הגאון השלם הרב הוות יאיר כידוע וכמה אחרונים זמנין עבדי הכי, עכ"ל.

ורמז למש"כ החו"י בהקדמת ספרו, עוד אחת היא הפצתי להודיע כי יפלא הקורא על מה שכתבתי לפרקים שנשאלתי מחכם גדול או ממופלג אחד, וכתבתי באריכות שיקלא וטריא שהיה בינו לבינו ולא הודעתי שמו ושם עירו ומקומו, ויאמר הלא דברי תורה לאו מילי דגנאי נינהו שנעלם שם האומר ומחדשם כמו שחייבו רז"ל, תשובה על זה ברורה ודבר אמת ניכרה, כי הטעם שמאחר שהגדול הוא איש שלומי ואיש ריבי עדיין חי וקיים השם יאריך ימיו ושנינו לא רציתי לפרסמו בשמו פן לא ניהא ליה בכך, הן מצד סיפורים שארי כמוהו נעשה שואל לשועל כמוני, ואף כי על רוב גם אני שאלתי לו יאמר כי ודאי כדאי הוא לכך להיות נשאל ולא שואל, והן מצד כי לפעמים לא ירד בני עמו רק השגתי על דבריו מוגמרא או מסברא ובררתי ששגה או שטעה, ובוזה לפי דעת רוב בני אדם ודאי יש קפידה ונראין הדברים כאלו צהבו פני שהשגתי עליו ושמחתי בתקלתו ח"ו להתכבד בו אני חלילה, ויש לו פתחון פה לומר שכתבתי מה שכתבתי כמסיח לפי תומי ולא ידעתי כי יצאו הדברים לדפוס שהוא גלוי לכל היהודים, לכן אמרתי כי ההעלם בדבר זה מחויב ומשובח, עכ"ל.

וע"ע בברכ"י (סי' ש"א אות ו') שהביא מעשה באיש אחד שכתב קמיע סגולה בליל שב"ק לנערה ישראלית ששתתה סם המות ולעזה עליו מדינה שחילל שבת בשאט נפש וכתב ונתן בידה, והוא השיב דפקוח נפש דוחה שבת, שאול שאל האיש אם חטא בזה ואם תמצא לומר שחטא אי עבר אדאורייתא או אדרבנן וכו', והרחיד"א מליץ עליו זכות שמצוה עשה, ובספר שרשי השמות להרמ"ז עם הגהות המקובל מהר"א אלנקר ז"ל (אות פ' סי' מ') כתב שהרחיד"א גילה אזנו שהיה זה החסיד המקובל הרש"ש זצוק"ל, ואת שמו לא הגיד מפני כבודו עיי"ש.

ודעת לנבון נקל להבחין שמפני דרכי השלו"ם ג"ע הרחיד"א גילה טפח וכיסה אמתיים באופן שלא יעלה על לב לעולם שמעשה זה אירע אצל המקובל המופלא מופת דורו חסידא קדישא לישראל עיר וקדיש זל"ה, דמלבד מה שהצניע שמו מיעט בתוארו כ'איש אחד' בסתמא, שלא כדרכו בשאר דוכתא בעלותו זכרון קדושת שמו בסילודין, וגם נודע שהיה תלמידו בתורת הסוד, אחר הפצרות (עיי' מעטה תהלה בסופו קונט' פעולת צדיק לחיים), ולכה"פ הל"ל 'אחד קדוש' כדרכו כי יפלי"א

מנהגי האריז"ל

בידי"ם שאי"ן מוכיחו"ת, גם לא יאומן כי יסופר, שהרש"ש בא לשאול הימנו אי נהג בזה כהוגן, ודו"ק.

והנה בהיות הרחיד"א ממצעתיקי השמועה פעמים רבות כאשר מביא שמועה דרבנן כותב אחד קדוש, אין בהכרח שכתב כן מפני שלא ידע שם הכותב אלא יתכן גם סיבות אחרות, וראה ברכ"י (חו"מ סי' ז' אות ט"ז) שהביא תשובה לאחד קדוש ואת שמו לא הגיד (וע"ע צוארי שלל פר' היי שרה אות ג'), לאפוקי משאר מקומות שהעלים השם בכוונה תחילה וכתב לאחד קדוש בסתמא.

וגדולה מזו מצינו באיזהו מקומן שהעתיק מכתבי אביו מהריז"א ז"ל, בעל זרע יצחק (שנדפס זה עתה לראשונה) והעלים שמו, לעומת מקומות רבים אחרים שהזכיר שמו אע"פ שחלק על דבריו בדין (וראה אליבא דהילכתא קובץ ע' עמ' ק"ס שעמד בזה), ואפשר שעיקר כתבי אביו היו העתקת שמועות משם מרנן ורבנן, ויש מאמרים בסתמא שהם חידושי אביו, וספוקי מספקא ליה, שמא אינם חידושי תורתו רק זאת הפעם נשמט השם, ויבואו וירננו אחריו ראיתם שהביא אסופ"י מן העשו"ק, לכן סתם שם אומרם.

וכעי"ז תמצא בברכ"י (סי' שמו"ג אות ד') שכתב ומצאתי לאחד קדוש במכתב שרצה לחלק בין טהרה בלועה לעובר במעי אמו, דקי"ל דעובר ירך אמו א"כ כשאמו נטמאת גם הוא נטמא, עיי"ש, והם דברי אביו ז"ל בכת"י זרע יצחק (עמ' של"ה בספר הנדמ"ח) ובמחזיק ברכה (אות א') כתב עלה בספרי הקטן ברכ"י הבאתי משם אחד קדוש וכו' ועתה בא לידי ספר תפארת למושה על י"ד שנדפס מקרוב וראיתי שם סי' שעא שכן תירץ הרב המחבר הנז', ע"ש, וראה עוד ברכ"י (סי' קפ"ח אות א') "ומצאתי הגהה כ"י", ובמחב"ר (אות א') ודברים אחדים (דרוש ט"ז), והדיבור כולו מכתב אביו בזרע יצחק (עמ' של"ד).

ועיין בספר כסא אליהו לכמהר"ר אליהו ישראל שהיה בעבותות אהבה וידידות עם הרחיד"א והביא בחיבוריו מלוא חפנים מתורתו, אך יש פעמים שלא הזכיר שמו אלא כתב "שמעתי מקשים" (סי' רפ"ב אות ד' וראה בנדמ"ח במבוא שאר המקומות) והרב כסא אליהו העיר דממנו יצאו הדברים וכו' עיי"ש. ובאמת יתכן, שבשעת כתיבת הדברים לא זכר ג"ע מי הוא המקשן, וראה מש"כ ג"ע

במשנת החיד"א

איברא דפלא גדול הוא שהחכם בעל ההגהה ז"ל (הרב מהרד"ק) ייחס תשובה זו לרמ"ע, ונמשך אחריו בזה התייר הגדול ג"ע הרחיד"א, היאך נעלם מעיניו הברדולחות דתשובה זו לאו שמייה דרבינו מנחם עזריה ז"ל חתים עליה, אלא כתב מכתב חתנו הרב יצ"ב זצ"ל שכמה מתשובותיו ושל עוד גאוני וחכמי ישראל נדפסו תוך הספר". אם כי

בספרו שער יוסף (ב' ע"ב ד"ה זו ואצ"ל בהוספת אחורי תרעא) ובספרי הקטן מחזיק ברכה (י"ד סוף סי' פ"ג) הבאתי קושיא זו ששמעתי מקשים ולא נזכרתי שאני הדל בקונטרס זה הוקשה לי כן ובאתי לכלל ישו"ב ושגיאות מ"י, ומצינו כמ"פ שבהשלמות והשמטות שעשה לספריו השלים והוסיף או שתקן וכתב דברים בשם אומרם, ועיין שומר לראש"י על ראש דוד (פר' כי תבוא) דמש"כ ושמעתי תירוץ לזה וכו' כן שמע מפ"ק הרב החסיד רבינו גדליה חיון זל"ה, ותמצא עוד כיוצא בזה.

" ובספרו חיים שאל (ח"ב סי' י' אות א') כבר התנצל ג"ע הרחיד"א על כגון דא, וז"ל וכל מן דין היה תמיהא קיימת אם הייתי בביתי ובחומותי מוקף חומה מכל ספרי הקדש, אך גר אנכי בארץ וכמה ספרים עיקריים אין בידי, ואם היי"ם שא"ל ספרא וספרי מקיים מצות השבה, וכמה זמני הודעתי בפתיחת ברכי יוסף וכן בשאר דוכתי ידיעה בתחילה תשמור את חסר"י כי אין אתי כל ספרי בי רב, ובפרט בשיורי ברכה דאגב אורחאי טרחתי ללקט אורו"ת מנקי הסלעים, חדא כרעא אארעא אגב דוחקא נכנס ויוצא ומי יאמר מצא או מוצא ודי בזה, עכ"ל.

ובספרו מחז"ב (סי' מו אות ה') התנצל ג"ע על השגת המאמר מרדכי עליו שהעתיק מסדר רב עמרם גאון כת"י ולא העיר במש"כ הטור בשם רב עמרם (וע"ע בדברי מרדכי שם), וז"ל, ועתה אמת אגיד כי כבר כתבתי בפתיחת ברכי יוסף ובהקדמת קונטרס שיורי ברכה ובספרי הקטן ראש דוד פרשת תולדות דף כ"ג, כי רובם של הקונטרסים הללו היד כותבת אגב מטלטל"י, ויהי דוד נחפו ללכת מעיר לעיר בשליחות מצוה, וזמנין דלא הוה בידאי ספרי דבי רב אשר זכרתי במקומות אחרים, ובקצת ערים הן מחסור רובם ככלם, ומה גם קונטרס שיורי ברכה שהיתי רואה ספר כת"י ומלקט איזה חידושים ואח"כ סדרתים ושלהתים ללוורנו יע"א לדפוס, ואני זוכר כי סדר רב עמרם כת"י נשאל נשאל דוד והולכתיו עמי לכפרים שאין בהם ספרים כלל כמעט שעברתי ספר רב עמרם הנזכר ואני אמרתי בחפזי ללקוט שושנים מתוכו בלי ראות שום ספר, ואח"כ אגב ארחאי בעטי"ו של

מנהגי האריז"ל

אליבא דאמת מימרא זו דירושלמי שמיע ליה וסבירא ליה לרבינו הרמ"ע מפאנו והלא היא כבר כתובה בבית גנזיו בספרו יונת אלם בצאתו להצדיקו בקודש ממשגה, להעמידו על מכונו להטעימו לחיך רבנן, ולעיל בהערה הבאנו לשון קדשו.

אם כי אליבא דאמת מימרא זו דירושלמי שמיע ליה וסבירא ליה לרבינו הרמ"ע מפאנו והלא היא כבר כתובה בבית גנזיו בספרו יונת אלם בצאתו להצדיקו בקודש ממשגה, להעמידו על מכונו להטעימו לחיך רבנן, ולעיל בהערה הבאנו לשון קדשו.

עמידה בקריה"ת - דעת הרחיד"א

יב] ואחר שראינו את כל החרדה הגדולה של ג"ע הרחיד"א בנשותו יד הדוחה לדעת מאן דאמר להדר ולעמוד בעת אמירת דבר שבקדושה, ראה זה פלא והפלא שהשב"ח השבי"ח אותם הנוהגים לעמוד בקריאת התורה, ושם חלקם עם החסידים, כמש"כ בספרו לדוד אמת (סי' ז' אות ד') וז"ל, הציבור אינן צריכין לעמוד בעת שקורין בתורה, ויש מי שכתב דיעמדו בשעה שהקורא אומר ברכו וברכות התורה, ואין מנהג כן, ויש חסידים שעומדים מתחילת קריאת ס"ת עד סופו, עכ"ל.

והבא להתחקות על שורש מוצא דברי הלדוד אמת ה"ה ספר אמת ליעקב למהר"י

נח"ץ סדרתים בקונטרס הנז', וגם בכתיבת קונטרסו זה מחזיק ברכה גר אנכי בארץ, שלא מן המוקף כל ספרי הקדש, ונוסף על זה כמו חלאי"ם השתא קשיא ריש"א ולמחר כריסא, וכח אין לחזות בנועם כלהו ספרי דבי רב תדיר, לכן כפי העת והזמן פעמים בא בארוכה פעמים בא בקצרה, פעם אעלים עיני מלעיין בספרי האחרונים את קסת"י נתתי קסת נחוצה, ופעם אענדם עטרו"ת ויעז"ר לראש יוסף, ואתה אנוש אלופ לראש לו ידון רוחי לכף זכות ומשמיא מיהב יהבי מליצי יושר וזכות לטוב לך כל הימים כי"ר.

במשנת החיד"א

אלגאזי שממנו נאצל ונשפע כמבואר בהקדמת המחבר, עינא דשפיר חזי דמקורו קדוש מספר כנסת הגדולה (סי' קמ"ו הגב"י) דמשתעי בהנהו תרתין חסידי קמאי מוהר"ד הכהן מח"ס דעת קדושים וכן הא הא, שהיה מבית דינו של מהר"ם גלאנטי בירושלים, (ושמעו היה גדול ונכבד בעיני ג"ע הרחיד"א בהיותו תלמיד נכדו בעל בתי כהונה, עיין שה"ג בערכו)

ורבינו המהרי"ט אב"ד שלוניקי, וז"ל הכנה"ג, ואני ראיתי נוהגים לעמוד בשעת קריאת התורה ולישב בין גברא לגברא והרב החסיד כמהר"ר דוד הכהן ז"ל היה נוהג לעמוד על רגליו בצד הש"צ מתחלה ועד סוף אך היה הוא קורא בחומש, אבל מורי הרב [רבי יוסף משראני] ז"ל היה נוהג לעמוד לימין הש"צ וקורא עמו בלחש בס"ת, וכן נהגתי אחריו אחר בואי פה תיריא יע"א, עכ"ל.

ופליאה דעת בעיני הרב פתח הדביר (או"ח סי' קמ"ו בסופו) וז"ל, ותמהני על ה"ה חיד"א ז"ל דכל רז לא אניס ליה וכל יומא ויומא שמעתתיה דרבינו האר"י ז"ל בפומיה, ובכל דוכתא נקיט כוותיה, ואילו הכא לא הזכיר מנהג זה שצריך לשמוע קריה"ת מיושב לא בברכי יוסף ולא במחזיק ברכה ולא בלדוד אמת, ולא עוד אלא שבלד"א קרייה לקימה בשם חסידות והוא פלא, עיי"ש אורך דבריו. ונוסיף עוד על תמיהתו דהרי נודע דהרב החבי"ב לא רג"ל על לשונו דברי האריז"ל, וג"ע הרחיד"א גילה אזנינו ע"ז בספרו טוב עין (סי' ז') בענין ברכת הנותן ליעף כח"ו ז"ל, הרב כנה"ג ז"ל לא ידע בעצם גדולת האר"י ז"ל

"ודבריו נסובו על מש"כ בכנה"ג (סי' מ"ו הגב"י) דמנהגם לברך ברכת הנותן ליעף כח בלי הזכרת שם ומלכות, וכפי שכתב הב"י דמאחר שלא נזכרה בתלמוד, איך היה רשות לשום אדם לתקנה, וזה כמו שלש שנים בא פה תירי"א ת"ח מארץ הצבי והעיד ששמע שהבית יוסף ז"ל חזר בו בסוף ימיו והיה אומרה בהזכרת שם ומלכות

מנהגי האריז"ל

וחכמתו הנפלאה, כאשר כל הנפלאות אשר גילה היה בכ"ב חדשים והיו תלמידיו מעלימין דבריו ובסתום חכמה, וכמדומה שלא הזכיר בספריו להאר"י זולת"י ביו"ד סימן קי"ב

על פי הקבלה, ועל פי עדות זו נהגו קצת לברכה בשם מלכות, וגערתי בהם שלא מפני עדות המעיד ששמע על פי השמועה נניח מה שכתב כאן ונבא לידי ברכה לבטלה ועוד שהטענה שכתב הב"י ז"ל שמאחר שלא נזכרה בגמ' אין לנו רשות לאמרה טענה יפה היא, עכת"ד. וע"ע לקמן בענין ברכה זו.

י" נוסף ע"ז מצינו עוד מקומות בודדים שהזכיר החבי"ב דברי האר"י, נביא בזה מראי המקומות דפעמים שלא קיבל דבריו ויש שסבר וקיבל, ואלו הן.

שפיכת יין הבדלה על הארץ

באו"ח סי' רצ"ט בהגה"ט כתב וז"ל ראיתי לא"א זלה"ה שהיה נוהג לשפוך מן היין על פתח הבית כמדומה לי ששמעתי ממנו שהרב הגדול מהר"ר אליהו ן' חיים זלה"ה היה נותן טעם לשפיכה הזאת מהא דאמרינן בב"ר כל ביתא דלא משתפיק בה יינא כמיא במוצאי שבת לית בה ברכה וכן נהגתי אחריו, אחר כך שמעתי שהרב המקובל האלהי כמזה"ר יצחק אשכנזי לוריא ז"ל היה אומר שכפי הקבלה אסור הוא לשפוך היין, וכן כתב בספר פנים חדשות בשם באר שבע (תמיד כז ע"ב ובאמ"ח סי' ט) שאסור לשפוך מיין ההבדלה, וע"פ זה נהגתי קצת ימים שלא לשפוך מן ההבדלה מטעם שהאסור ראיתי כתוב, וההיתר אינו אלא מפני השמועה ושמועה עצמה היא בספק, עד שמצאתי בשלטי הגבורים אשר סביב המרדכי בפ' אלו דברים בשם הגה כמנהג שהיה נוהג א"א ז"ל שיש לשפוך מן ההבדלה, ומן הטעם הנז' וחזרתי למנהג הראשון לשפוך על פתח הבית מיין ההבדלה, ומי"מ יראה לי שטוב לשפכו אחר הדלת והמזווה במקום שאין בני אדם דורסין בו, עכ"ל.

במשנת החיד"א

ובמחזיק ברכה (סי' רצ"ו) הביא מספר עבודת הגפן (על הגש"פ) דהגם דיש הרבה טעמים לשפיכה, ראוי לחוש לטעם המקובלים ושלא לשפוך על הקרקע, דהוי כמים אחרונים שכתבו חכמי האמת דהטעם דצריך כלי משום דרו"ר שורה על הארץ, ושוב כתב המחז"ב דעתה בדורנו בהרבה מקומות כמעט נתבטל מנהג זה לשפוך דיצאו עליו עוררי"ן, עכ"ד, אמנם בהגהות מהר"א אזולאי על הלבוש (שם) הביאו המנהג וטעמו מספר מטה משה (ומשנ"כ שם בשם ספר חרדים ט"ס וצ"ל ספר חסידים ודו"ק).

כלי תחתון לנט"י שחרית ומים אחרונים

איברא דשמועה זו שהביא הכנה"ג בשם האריז"ל אין לה סמך בכל כתבי מהרח"ו שלפנינו, ולא זו בלבד אלא שנודע בשערים שלא נמסר לנו כוונה מפורשת מפי האריז"ל לענין כלי התחתון של נט"י, וכבר נתחבטו האחרונים גבי נט"י דשחרית אם לדעת הזוה"ק (ח"א קפד, ב) המובא בב"י (סי' ד') צריך בדוקא כלי לעילא וכלי לתתא דא ברוך ודא ארור, כמשמעות דברי הזוה"ק שם, כדי שתעבור הטומאה למקומה שהוא הכלי התחתון וכ"כ הרמ"ק בסידור תפלה למשה (שער א' סי' ג') דנקטינן מהזוהר דצריך שני כלים מלבד האזהרה שלא לשופכם בבית, וכ"מ בספר דמשק אליעזר (חולין קו, ב עמ' תתקי"ז בנמ"ח) דע"פ הזוה"ק לא יועיל שכשוך בג' כלים, רק בכלי למעלה ולמטה.

וע"פ זה כתב בספר בני ציון (ליכטמן סי' ד' אות י"ב) דמלבד טעמא דהזיקא מתנאי הנטילה הוא שיהיה כלי התחתון כי הטומאה מקפדת להעבירה דוקא לתוך כלי המיוחד לה, והכלי התחתון מעכב, וכ"כ בכה"ח (אות כ"ט) כתב שלכתחילה לא יטול אלא לתוך כלי מפני טעם הזוה"ק ועוד טעמים יעו"ש.

אמנם בשו"ת יין הטוב (סי' ב' ואילך) דחה סברת הרב בני ציון זו בשתי ידיים, והאריך לבאר שאין ענין בנטילה לתוך כלי אלא משום סכנת רוח רעה לעוברים, ואינו מעכב כלל

מנהגי האריז"ל

סילוק הטומאה, וצירף לדבריו עוד תשובות מחכמי הדור, שהסכימו לדבריו והביאו ראיה שכן מוכח משער הכונות שלא הזכיר מאומה מזה בסדר נטילת ידים שחרית, וכן בסידור הרש"ש כתב כונה רק לכלי העליון בלבד עיי"ש.

ובספר פאת השד"ה (בסופו) הובאה תשובת גאון הקבלה האש"ל זצוק"ל שג"כ הסכים לדינא דכלי תחתון אינו מעכב לפי סודן של דברים, אמנם כתב דאין להוכיח זה ממה שלא נזכר בשעה"כ, לפי שאין זה כלל בכל מקום שכל דבר שלא הזכירו רבינו מהרח"ו ז"ל אינו לעיכובא, כי אפשר שהוא לעיכובא ויש בו כוונה, אלא שמהרה"ו לא הספיק לכתוב הכל, וגם מה שכתב לא כל כתבי הקודש הגיעו לידינו, והכל לפי הענין, וע"ע שו"ת וישב הים (ה"א סי' ב' בהע').

מאידך גיסא בסידורי האריז"ל של רבותינו מקובלי אשכנז ה"ה רבי קאפיל רבי שבתי ורבי אשר מבואר להדיא שצריך להכין שיהיה לו מראשותיו ב' כלים מלא וריקן ולכוין בהם שהמלא ברוך והריקן ארור וטוב שהריקן יהיה פגום ומאוס, ומקור דבריהם מספר סדר היום.

וב"כ בתולעת יעקב (סוד נט"י שחרית) דהמים הללו צריכין ב' כלים כלי עליון להתקדש ממנו ירמוז לעולם הקדושה וכלי תחתון לקבל המים הטמאים ההם והוא רמוז לקליפה לעולה הקליפה שהוא צד הטומאה עיי"ש, וה"ד בכנה"ג (סי' ד').

ועיין במג"א (סי' ד' סק"ז) שכתב דאף ע"ג קסמין אסור במים אלו ודלא כדין מים אחרונים דמותר ע"ג קסמין (כמש"כ בסי' קפ"א ס"ב), וראה במחצה"ש ופמ"ג מה שביארו בדבריו, אמנם יתכן לומר דעיקר כוונת המג"א דלדעת הזוה"ק והמחבר אין רוח הטומאה עוברת אא"כ מסלקין אותה למקומה בתוך כלי המיוחד לה, וע"ע בא"ר והנו"כ.

במשנת החיד"א

והנה בדין מים אחרונים הביא המג"א (שם סק"ב) בשם החייט (מערכת האלקות עמ' ל"ג) דבמקום שאין עוברים ושבים שם יכולים ליטול על גבי קרקע, ולכן נ"ל דתחת השלחן שרי ואף על גב שלפעמים מסלקין השלחן מ"מ יתנגבו ביני ביני, עכ"ל המג"א.

וז"ל החייט גם צריך ליטול ידיו אחר אכילה כמו שאמרו מים אחרונים חובה באמת חובה ולמקום החובה הולכים, כדי שלא תקטרג עליו מדת הדין צריך ליתן לה חלקה, ועל כן אמרו חז"ל מים אחרונים צריכין כלי, כי מן הטעם שזכרנו כי יוכל אדם לזיק בהם, ונ"ל כי אם יש לו מקום מיוחד לכך בכל פעם ופעם שהוא כמו כלי ממש כי יוכל האדם ליוהר לילך לשם ואעפ"י כן המחמיר תע"ב עכ"ל החייט.

ומקור דבריו נפתחים בדברי הריקאנטי (פר' עקב) וז"ל מים אחרונים חובה (עירובין יז, ב) הטעם כי הם באים להעביר הזוהמא הבאים מחמת נחש הקדמוני, ובמים האחרונים תתפרש ממנו מדת הדין ולא תקטרג עליו, ועל כן הן חובה באמת, הן חובה ולמקום חובה מתעלין וכו' וממה שכתבנו תבין טעם מפני מה מים אחרונים טעונים כלי, כי רוח רעה שורה עליהם ובזה תטול חלקה שלא תקטרג עליו, כי צריך האדם לחלוק לה כבוד בפעולותיו, (ובספר קב הישר פי"ג הביא כן משם רבינו ישעיה סג"ל בעל השל"ה הק'), תמצאהו בספר קיצור של"ה לרבי יחיאל מיכל עפשטיין).

איברא דלכאורה מצינו איזה סמך מהאריז"ל לענין כלי התחתון דמים אחרונים במה שיסד בפיוטו ליום השבת 'ידי אסחי אנא לגבי חד מנא לסטרא חורנא דלית בה ממשא', ועיין בפ"י מהר"י סרוג ואור השבת למהר"ם פאפירש, והעולה מדבריהם דהכוונה שאנו מיוחדים לסט"א חלק [בכלי בפנ"ע], וכדי שלא תחשוב הקלי' שאנו עושים ממנה חשבון הואיל ואנו מחשיבין אותה אנו מבטלין אותה ואומרינן דלית בה ממשא כי כל אלהי העמים

מנהגי האריז"ל

אלילים, כאלל דקרא שהוא בשר מת דלכו"ע לא שייך בו חיות (עיין חולין קכא, א) וע"ע בפ"י מנחת יעקב.

ענין נתינת חלק לסט"א

וענין זה דצריך לחלוק כבוד למדת הדין שלא תקטרג מבואר בריקאנטי כמ"פ (עיין פר' נח עה"פ עשה לך תבת ופר' בא במצות קידוש החודש וקרבן פסח ובענין שערות הנכרכים בפרשיות התפילין ובפר' אחרי בענין השעירים ועוד), ע"פ דברי הזוה"ק (ח"ב רג, ב ודף רלז, ב) דהקב"ה יהיב לסט"א שלטנו בעלמא ולית לן רשו לאנהגא ביה קלנא ועל דא בעינן למיהב ליה דוכתא זעיר בגו קדושה דילן, עיי"ש ובמפרשים ובפ"י הלבוש על הריקאנטי דפעמים אנו כופים הסט"א ע"י שמשפילים ומבזים מציאותה ופעמים מכבדים אותה להבדילה מן הקודש ופעמים מכניסים אותה אל הקודש וזה היא ביטולה.

וע"ע באור יקר להרמ"ק פר' נח שער א' סי' י"ב ההקדמה הז' וע"ע שם בפר' צו סי' ז' בסוד ושמו אצל המזבח בענין שאין ראוי להוציאם חוצה ולנהוג בהם קלון, ולכך ראוי שהסכין לא יסירו אותו מן השולחן, אלא מכסים אותו שם שאין ראוי לנהוג קלון בהם, וכן מים אחרונים מניחים אותם חוץ למזבח למטה מהשולחן בקירוב, שמשם יונקים אותו החיצונים עד ישלימו ברכת המזון, והרבה יש להאריך בזה ועוד חזון למועד בעז"ה.

מניעת אמירת ויעבור וי"ג מדות בליל הושענא רבא

עוד הזכיר הרב חבי"ב מדברי האריז"ל בשירי כנה"ג (סי' תרס"ד אות ח') בענין מנהג המקומות באמירת הסליחות בקצרה וז' פעמים ויעבור בין כל הקפה בהו"ר בלא וידוי, וכתב וראיתי כתוב ע"ש הרב המקובל האלקי כמהר"י לוריא ז"ל נוהגים לומר סליחות הו"ר אחר חצות קודם לאשמורת הבוקר אך לא יאמר ויעבור ושום כיו"ב רק כמו רחמנא וגו' ה' הוא האלקים וגו' עשה למען שמך וגו' וכיו"ב בלבד, ע"כ, ולפי דבריו אף ביום אין

במשנת החיד"א

לומר ויעבור דמו"ש יום מהלילה, והמנהג פשוט בכל מקום לומר ויעבור בין ביום בין בלילה בסליחות, עכ"ל.

והנה בעל הכנה"ג ראה הדברים בלי ספק בהעתקות כתבי מהר"י צמח (לחם מן השמים או נגיד ומצוה או שא"ס כמו שנראה גם מהשוואת הלשונות במקומות הרשומים בזה שהביא מדברי האריז"ל) ושם כדרכו הזכיר האזהרה בקצרה רק לגבי הלילה, והכנה"ג הסיק ברוח מבינתו דאין לחלק בזה בין הלילה ליום.

ובאמת כן איתא להדיא בשעה"כ (ריש דרושי חג הסוכות) מנהג ליל הו"ר וכו' ולכן צריך להיות נעור כל הלילה הזה יען כי בו נדונים כל הנבראים וכו', וזהו טעם אותם שנוהגים לומר סליחות בליל הו"ר אחר חצות קרוב לאשמורת הבוקר, האמנם אסור לומר ויעבור וי"ג מדות או סליחות אשר הם כיוצא בזה, אלא יאמר רחמנא אדכר לן קיימיה כו' אלהינו שבשמים כו' דעני לעניי כו' ה' הוא האלהים כו' ה' מלך כו' עשה למען שמך, וכיוצא באלו יכול לומר, גם ביום הו"ר בתפלת שחרית יאמר ע"ד הנזכר חוץ מן י"ג מידות של יעבור וכיוצא בזה כו', עכ"ל"ק.

וסוד הענין ביארו הרמ"ז ז"ל בסדר תיקון ליל הו"ר שנדפסו ע"י, וז"ל השמר לך ולא תמרה את אשר האר"י מתרה, לבל תהי מזכיר וקורא היום מדות שלוש עשרה פן תעשה העיקר שפל והגבוה השפל, והיו לאותות ולמו עדי"ם התפילין בשבתות ובמועדים זה אל זה דומה בדומה, ורזא אתמסר לחכימי, כי בימות החול הדברים כהווייתן, וזוהר המדות נחתם ונכתם, ביעקב איש תם, ל"ו יסבו בלכתם ומן הפסוק יתבונן, וירד ה' בענן (עיין ספר הכונות עם הגהות הרמ"ז סוד הפסוק), אבל בשבתות ובמועדים, מעלים ולא מורידים, והרוצה ליטול בכחו והודו, את אשר לא תשיג ידו מקולקל הוא ולא מתוקן, ונמצא קרח מכאן ומכאן וכו' עכ"ל.

מנהגי האריז"ל

ובתיקון ליל הו"ר הנדפס בח"ג בספה"ק טוב הארץ, פירש הרמ"ז כוונתו וז"ל, ולכן נוהגים לומר סליחות בליל הושע"ר אחר חצות קודם אשמורת הבוקר, אך צריך להזהר מאוד שלא יאמר ויעבור וכו' מאחר שהוא יו"ט, ואז מתעוררים הי"ג מדות מעצמם שלא ע"י, ומי שאומר ויעבור מורה שהי"ג מדות אינם שולטים ח"ו ביו"ט ואינם מתעוררים אלא על ידו, והוא פגם גדול ומקצין בנטיעות ולכן צריך להזהר עד מאוד שלא לאומרם, עכ"ל"ק.

וע"ע באגרות הרמ"ז (סי' י"ד וט"ז ועוד תשובות שהאריך בענין זה), דאמירת ג"פ י"ג מדות ביו"ט בעת הוצאת הס"ת הנכון לאומרם כקריאת התורה, כי אין כוונת הזכרת י"ג מדות ביו"ט כשל אמירתן בחול, וע"כ אין אומרים פסוק ויעבור בתפלת יו"ט כלל, כי אז הכוונה בבחי' עליונות והוא הוא סוד אמירתן ג"פ (ויעוי' בשעה"כ דף מ"ב ע"ד ענין רישא דחורתא דא"א ובשער מרשב"י באדרות), ואין בנו כח אפילו ברבים לאומרם דרך תחנה אלא בדרך שיבת ע"ד שאומרים י"ג של מי אל כמוך, ומינה דעיקר אמירתן הוא כקורא בתורה, ודוקא ביו"ט הראשונים שאז מאירה עצמיות בחי' אותו המועד, עיי"ש.

אופן אמירת י"ג מדות ביחיד

ובברכ"י (סי' תפח אות ה') הביא דברי הרמ"ז, ובסי' קלא (אות י"א ובק"ג סי' י"ט אות ט') הכריע דהיחיד אינו רשאי לומר ויעבור וי"ג מדות רק דרך תחינה, אבל דרך קריאה בטעמי הפסוק שרי, עכ"ד וציין שם לדברי הרמ"ז בסי' תפ"ח, ואולי נתכוון לכך שע"פ הרמ"ז גם בדרך קריאה אסור בחוה"מ והו"ר.

והכה"ח (סי' קל"א אות כ"ג) נחית להשוות דעת הרחיד"א עם דעת הרמ"ז בתשו' הנ"ל שכתב שאין היחיד אומר הי"ג מדות אלא בחילופיהן בא"ת ב"ש, כמוש"כ האריז"ל, דלא פליגי, די"ל דבשעת התפילה גם הרמ"ז יודה דהיותר נכון לאומרה בטעמים כדי להשלים בחי' התפלה, אבל שלא בשעת התפלה היותר נכון שלא לאומרה כלל ביחיד לא בטעמים

במשנת החיד"א

ולא בא"ת ב"ש, ואם רוצה לאומרה יאמר אותה בטעמים, עיי"ש, ובספר מנהגי החיד"א (או"ח סי' י"ב) בכדי מפיש פלוגתא בנפיש דרחמי.

ובאמת דהרמ"ז עצמו כבר חילק יפה בזה כדדייק בלשון הזוה"ק (פר' פקודי רסב ע"א) דמש"כ הזוה"ק והארז"ל שהיחיד יאמר י"ג מדות בסדר א"ת ב"ש, היינו דבאופן זה יוכל לאומרו בדרך תפילה, לאפוקי אם יאמר באותיותיו ככתוב, אז הוא צריך לאומרו בטעמים כקורא בתורה כמש"כ הפוסקים, עכ"ל.

ודבריו אלו קנו מקומן במהדו' ליוורנו לצד הגהות מאי"ן לג"ע הרחיד"א, ובריש כל מראי"ן בהקדמת מקדם לעי"ן, קילס ושיבחה להגהות אלו, ובאיזהו מקומן דפליג עליהו כתב השגותיו על אתר, וגם בהוספות ההגהות על הזוה"ק שהדפיס בספר דבש לפי העיר על הגהות הרמ"ז שבדפוס ליוורנו במקום שהיה לו להעיר, ומחוויר שדעתן מסכמת בזה.

עוד כתב בברכ"י (סי' קלא שם) וקשר גודל (שם אות י') עמש"כ הרמ"א (סי' תקסה ס"ה) דאין ליחיד לומר סליחות או ויעבור, דהט"ז כתב לחלק דבסליחות שמזכירים זכות י"ג מדות אין לאומרם אף בלא ויעבור, אבל הסליחות שאין נזכר בהם י"ג מדות יכול יחיד לאומרם, והעיקר כדעת הב"ח דסליחות לחוד בלא ויעבור אין איסור, וגם שרומז זכור לנו היום ברית שלש עשרה, לית לן בה, עכ"ד.

עניית בדיל ויעבור בהושענא רבא

ובספר לקט הקציר (כת"י הל' הו"ר, ובנדפס הוא בשינוי לשון) כתב ואני הצעיר המאסף אברהם כלפון ס"ט הייתי עם הרב המופלא הנזכר [חיד"א הי"ן] ליל הו"ר ולמדנו משנה תורה ואח"כ למדנו תהלים כל אחד מזמור ואח"כ האדרא למד לבדו מעומד עד אור הבוקר, וכשאומרים רחמנא אחר כל ספר תהלים במקום שאומרים בדיל ויעבור הוא עונה

מנהגי האריז"ל

בשתיית הקאהב"י מהגוים^כ, וג"ע הרחיד"א בכל מקום בחכמה יסד אר"ש, וכאן סמך על אמון וכו' עב"ל, וכ"כ בשמו בשו"ת ויקרא אברהם (קונט' מקום שנהגו קכב ע"ד) והוסיף טעם לזה משום משום שלא אמרנו תחנונים מיום מוצאי יוה"כ, עיי"ש.

וכן ראיתי בסידור כוונת הרש"ש להיר"א (ח"ג) שהשמיט תיבות אלו בהקפות דהו"ר (אמנם לא הורה לענות אמון), ובכללות כוונת סליחה זו דאלפא ביתא דרחמנא אדכר לן וכו' בתיבת בדיל ויעבור עיין מש"כ בסידור היר"א לכוין בימי הסליחות ותפילות יוה"כ ונעילה (ודלא כמנהג צפת דגם בנעילה לא ענו בדיל ויעבור כמש"כ בקונט' מקום שנהגו שם).

אמנם ממש"כ בשעה"כ דשרי לומר בהו"ר רחמנא אדכר לן וכו' ולא התנה דצריך להשמיט אמירת בדיל ויעבור משמע דהאר"י לא חשש לאסור שם אמירת תיבת "ויעבור" לחודיה כאשר הוא רק חלק מהפייט, ואזהרה ללאו יצאה רק אם אומרים ויעבור וי"ג ת"ד כסדר הסליחות.

וצ"ב מפני מה התמירו בזה ג"ע הרחיד"א והרש"ש, ואולי כי היכי דלא ליתי למיסרך לומר י"ג מדות ממש כמו בסליחות וכפי שנהגו הרבה קהילות, ומה שהנהיג עצמו הרחיד"א לענות אמון, אפשר לפי שחזר הדין שהביא המג"א (סי' רט"ו סק"ג בשם המדרש) דכששומע אחד מתפלל דבר או מברך לישראל אפי' בלא הזכרת השם חייב לענות אמון ולכן עונין אמון אחר הרחמן עיי"ש, וכ"ש הכא דרחמנא הוא שם ה' (עיי' שועה"ר סי' קסז סקי"ג ושעה"צ סק"נ).

כ ובשיו"ב (יו"ד סי' קי"ג) הוסיף לציין עוד לשו"ת בעי חיי (יו"ד סי' קנה) הנקרא חלק עין הדעת שנדפס אחרי כתיבת תשובה זו בשנת תקמ"ה, ובשיו"ב הוסיף והשלים לציין מתשובות אלו שלא עמדו לפניו בשעת כתיבת ברכי יוסף וש"ס, אמנם מפתח התשובות

במשנת החיד"א

חסידותו של הכנה"ג שלא נגלו לו תעלומות חכמת האר"י, במקום מנהג יוצא מפורש מהאר"י הק'.

ושוב הביא הרב פתה"ד מספר תחלת חכמה למהר"י חאגיז שכתב בזה"ל (אורח מישור פ"ג), ובימים הראשונים משום כבודה של תורה היו לומדים התלמידים מעומד, משמת ר"ג הזקן תשש הכח מבני אדם ולא היו יכולים ללמוד אלא מיושב, ונשאר עדיין רמז לזה בקצת קהלות שעומדים על רגליהם בשעת קריאת ס"ת ובעיני יפה המנהג הרבה משום כבוד התורה, הלא ראינו עגלון מלך מואב כשאמר לו אהוד דבר אלהים לי אלך ויקם מעל הכסא, כ"ש לשמוע דא"ח ומצותיו ועדותיו שראוי לקום ולעמוד באימה וביראה כנתנים בסיני. וכנו הרב המני"ח העיר שאביו המחבר היה נוהג כך להלכה ומעשה.

ועיי"ש בפתח הדביר שנדחק לבאר הנהגתם בקודש דמה שנהג כן הרד"ך היה משום שהיה מפורסם בחסידות ולא הוי מחזי כיוהרא, ומהרימ"ט והכנה"ג עמדו אצל התיבה לקרות מתוך הס"ת ממילא לא היה ניכר כ"כ שעמדו, והרב הלק"ט אי הוי שמיע ליה דהאריז"ל כתב שלא לעמוד בוודאי עבד כוותיה, עיי"ש.

כבר נדפסו מקדמת דנא בשו"ת קול בן לוי, והיו למראה ג"ע החיד"א, וגם נתן עליהם גושפנקא דאלו המפתחות הרב החבי"ב עצמו ידיו יצרו (עיין שיי"ב יו"ד סי' קס"א אות ד', ושיי"ב יו"ד סי' נג אות א').

ועוד הביא הכנה"ג (קי"ג הגהות בית יוסף אות י"ט) וז"ל וגם אני שמעתי שהרב המקובל האלקי מהר"י לוריא אשכנזי ז"ל היה אוסרם לאפונים קלויים מן הגויים, ע"כ, ועיי"ש עוד אות כ"ה שהביא סברת האריז"ל לאסור. וראה לקמן עוד בענין זה.

מנהגי האריז"ל

אמנם בספר שדי חמד (שם) השיב על דבריו דלא מצינו מפורש כתוב מרבינו האר"י שאסר העמידה, רק אמרו שלא היה עומד, אבל אין ללמוד מזה שיש איזו קפידא בעמידה לקריאת ספר תורה, ולכן מצינו להרבה גדולים וחסידים שמשום כבוד התורה נהגו לעמוד, וע"ז סמך בספר לרוד אמת שהביא מנהגן של חסידים שעומדים בשעת קריאת התורה, לפי שאין זה כנגד דעת האריז"ל כלל, עיי"ש כל אורך דבריו^{כא}.

כא ובדומה לזה מצינו גם בדין קימה לאשת חבר שנבוכו האחרונים מאוד אם חיובו מדרבנן או ממידת חסידות עיין בנו"כ יו"ד סי' רמ"ב ובכנה"ג סי' רמ"ד, ובברכ"י (שם אות ג' ובחו"מ בסי' טו"ב אות ה') ובעין זוכר (מע' כ' אות י"ד), ובברית עולם (סי' תקע"ח), שהרחיב בשיטת הפוסקים, דאשת חבר בחיי בעלה מצוה לעשות לה כבוד, וגם הביא שיטת האריז"ל (שעהמ"צ פר' קדושים) ע"פ סודן של דברים דאין חיוב לעמוד לפני אשת חכם ולא לעשות לה הידור, והמצוה הוא יראה לבד, עיי"ש, ובפת"ע (שבועות ל, ב) גבי דביתהו דר"ה דר"ג עשה מצדקי ליקום מקמה דאשת חבר כחבר, ביאר דלדברי האר"י צ"ל דר"ג היה קם בפניה בחיי בעלה משום מידת חסידות עיי"ש. ולכאורה משמע שאף שע"פ הסוד יש טעם נכון שלא לקום בפני אשה, והרחיד"א ביאר שלדעת האר"י אין מצוה אפילו באשת חבר, עכ"ז עדיין יש מקום למדת חסידות וכדבעינן למימר בעובדא דר"ג.

ולהעיר למש"כ הרב הרי"ח הטוב בספרו תורה לשמה (סי' שצ"א) לדחות דעת המתחסדים שלא להסיר משער השפה כלום אפילו מה שמעכב האכילה, דכיון שהאריז"ל נהג להסיר השפה מי לנו גדול ממנו בחסידות ואם היה בזה מדת חסידות לא הוה עביד עובדא בנפשיה, עכ"ד.

ובענין מש"כ דאצל אשת חכם המצוה הוא יראה בלבד, עיין בשמן ששון שם דנדחק בזה וכתב לפרש דהיינו שלא יסתכל באשה כלל בין גדולה בין קטנה, דאסור להשתמש באשה כלל בין גדולה בין קטנה (קידושין ע, א ואבהע"ז סי' כ"א ס"ה) והיינו יראה שלא יבא לידי הרהור, או זה עצמו כבודה שלא להסתכל בה ע"ד מורא מלך בשר ודם ויראה רמז אל האשה ורמז אל המלכות הנקרא יראה כנודע, וצא וראה גודל קדושת הרב הקדוש בעל שמן ששון זיע"א.

ובהאי ענינא קבלנו מפי עדים נאמנים (הרב המקובל חק"ל הגר"ש דבליצקי זצ"ל וכו' האמרי מנחם מאלכסנדר זצ"ל), שכאשר עלה הרה"ק הדברי יחזקאל משינאווא זיע"א לבקר בארה"ק עז חפצו היה להקביל

במשנת החיד"א

הזהירות בקיום מנהגי האריז"ל במשנת הרחיד"א

[ג] וכעין סברא זו ממש כבר מצינו בדברי ג"ע הרחיד"א, בהוראת האריז"ל דצריך לשכב במטה עם טלית קטן, ובספר דרך חיים למהר"ח ליפשיץ (סי' נ"ד אות ה') הכריע דיש לחוש לבזיון אם לא שדרכו לישן במלבושיו בלא כר וכסת, ואין ראיה מהאריז"ל דלא היה בר אינש עיי"ש, והשיג עליו בברכ"י (סי' ה' אות ז') דמ"ש דאין ראיה מהאר"י כי מלאך ה' צבאות הוא, אינו מחוור דהתייבא אם מהרח"ו וצ"ל היה כותב מנהג האר"י לחוד, היה מקום לומר דאין למדין הימנו, אמנם הרואה יראה בספר הכונות דלשון מהרח"ו מתורת רבו האר"י, להזכיר לבני אדם לשכב בטלית קטן ושלא להסירו כי אם במרחץ, עכ"ל.

פני הרב שמן ששון שהיה ראש חסידי בית אל בירושלים עיה"ק, וחיפש את מעונו בשכונת מגוריו, כעבור זמן פגש ביהודי ששק הצילים על שכמו, היה זה הרב ש"ש בעצמו שכמנהגו היה קונה בשוק בדרך שובו מביהמ"ד הביתה לכבוד שב"ק, ושאל אותו היוכל להראות לו היכן דר מחבר הספרים הנפלאים שמן ששון, והשיבו שילך אחריו, וכשהגיעו אל פתח הבית וכבדו הש"ש להיכנס לבית מלוננו השתומם הרה"ק משינאווא על רוב ענוותנותו דהרב ש"ש, וכשהתיישבו יחד אצל השולחן, פנה אל זוגתו הרבנית שתכין מיני תרגימא וכוס תה לכבוד האורח הדגול, דבר היה לזרא בעיני הרה"ק משינאווא לקבל לפניו הכיבוד מידי אשה אך הבליג ע"ז מפני הכבוד (עיין עה"ש אבהע"ז סי' כא ס"ט שחידש להתיר באופן שהבעל מיסב יחד, או שהאשה עושה מפני הכנסת אורחים, או דרך שירות, ולדינא יעו"ע בעזר מקודש שם ובשבה"ל ח"ה סי' ר'), ואחר שהגישה מעשה ידיה, שוב פנה הש"ש אל זוגתו שתצטרף גם היא לשבת סמוך אל השולחן להתענג מזיו קדושתו ותורתו של האורח הנכבד, אולם הצעה זו כבר הבהילה את דעתו של הרה"ק ותיכף נפטר ממנו לשלום ויצא את הבית, ודו"ק בדברי הרב ש"ש בשעהמ"צ דבכה"ג איכא מצות יראה והיה פשיטא ליה שלפי ערך דרגת יראתו וחסידתו של האורח הרי זה בכלל כאידך דשמואל דהכל לשם שמים (וכמ"ש התוס' בקידושין פב, א דעל זה אנו סומכין), אולם הרה"ק משינאווא גדר עצמו מתוך היראה.

מנהגי האריז"ל

וכמדומה שראיתי למי שדקדק בדבריו דמש"כ כאן בלשון היה מקום לומר וכו' היינו דלא ברירא לי מילתא, אך לענ"ד נראה נכון יותר דרוח מבינתו דג"ע הרחיד"א מסכמת שבעל נפש רשאי להחמיר על עצמו במקום שהאריז"ל היה מקיל בסתם, והרגיל ומצוי בכתיבותיו, ימצא כו"כ פעמים דאשגרת האי לישניה בקושטא אליבא דהלכתא, ולא דוקא בשיטת את"ל וסלקא דעתא בעלמא ששוברו בצדו.

ובהיותנו בזה נהדר אנפין למש"כ הלכה למעשה בענין אמירת מזמור לתודה וז"ל, בקשר גודל (סימן ז' אות ל"ח) יוכל לומר מזמור לתודה מיושב, דלא כמהר"י סרוק ז"ל (עיין יד אהרן או"ח סי' א' הגה"ט), עכ"ל, ומשמע דהרוצה להדר לעמוד רשאי אבל ליכא חיוב בזה, שכן בשעה"כ (דרוש נוסח התפילה) מבואר להדיא בזה"ל ברוך שאמר צריך לקום מעומד ויאמר אותו עד סיום הברכה מלך מהולל בתשבחות, ואה"כ ישב ויאמר מזמור לתודה מיושב, ע"כ.

וזה זמן זמנים טובא נפלאתי מדברי העדות שכתב והעלה מהר"א כאלפון²² בספרו לקט

²² הרב האבר"ך ז"ל מחכמי ורבני לוב, שהה תקופה במחיצתו של ג"ע הרחיד"א בליוורנו, והעתיק שמועות והנהגות שראה בעיניו. בהקדמת ספרו לקט הקציר מהדורא בתרא חתם וז"ל, הודו לה' כי טוב וגו' אשר זיכני האל ית"ש לעד שהגעתי לעיר הקודש תוב"ב צפת יום כ"ב לאלול המרוצה משנת שלום רב (תקע"ח) ואני מזאת השנה סך שנת שמנה ושבעים שנה ה"י יזכני להאריך ימים על התורה וכו' אני הצעיר מכל בני העיר יתוש נתוץ קצוץ כנפים אברהם כלפון ס"ט בכ"ר רפאל כלפון תנצב"ה נולדתי בעיר ליוורנו ונתגדלתי בעי"ת טראבלס יע"א. מל אותי הרב המופלא הרב חיים בן עטר זל"ה כשבא לליוורנו שנת התק"א עם [כמאה רבנים] ואני אומר שזכותו היא שעמדה לי שזכיתי לבוא לארץ הקודש, עכ"ד.

במשנת החיד"א

קציר הנדפס^כ (הל' תפילה סי' ו' אות ע"ו) בזה"ל ואני הכותב אברהם כלפון ראיתי להרב המופלא חיד"א הי"ו בהיותי אצלו בליוורנו שנת התקס"ד שהיה אומרו ומעומד, עכ"ל.

ומאז מקדם סבור הייתי לומר שהא לן ראה ניצחת דלדעת הרב חיד"א יש מקום להדר ולהחמיר בדבר שהאריז"ל נהג לעצמו מפורש להקל, וכעת הנני נבוך, אחר שהצצתי בלקט הקציר כת"י מהדורא בתרא, גוף כ"י המחבר, וראיתי שם היפך נוסח הנדפס, וז"ל יש לומר מזמור לתודה מעומד, ובהיותי אני המאסף אברהם כלפון ס"ט ראיתי להרב המופלא חיד"א הי"ו שהיה אמרו מיושב וכ"כ בקשר גודל (סי' ז' ס"ק ל"ח) שיאמרו מיושב דלא כמהר"י סרוק וכ"כ דרך ישרה, עכ"ל הספר כתיבת יד.

וב' לשונות הללו סתרא"י נינהו, ולע"ע נראה שהנוסח כת"י הוא היותר הנכון, ונוסח כת"י הנדפס חלו בו שגיאות בהעתקה, ויש לברר ולבחון עוד, כי לאחר העיון ראיתי שנויים רבים בין הנדפס לכת"י המחבר, וצריך ברור עמוק בחריש ובקציר, אלו מהן שגיאות המעתיק, ואלו הן תיקונים של היד המגהת.

עדות לקט הקציר שהרב חיד"א נהג כהאריז"ל נגד דעת הב"י

[יד] עוד אשכחנא מרגניתא טובא בדברי הרב לקט הקציר ואעתיק לשונו (כפי נוסח

^כ הספר נדפס בשנת תשנ"ב מכת"י איזה מעתיק, והמגיה הגאון הנאמ"ן ז"ל מתנצל מבוא הספר שהכת"י שלפניו משובש וכו'. ומהשוואת הספר הנדפס לכת"י מהדו"ב הן בנוסח והן ברצף הפסקאות נראה שהסופר המעתיק התעסק בקדשים וערך והגיה הספר מדעתו במקומות רבים שלשון המחבר מוקשה, וראה לנכון צורך בתיקון לשון או הגהה, ואולי גם שינה בסדרן של כתובים בקטיעת וצירוף פסקאות וכו'.

מנהגי האריז"ל

כת"י) בהל' סוכה (אות ל'), ובהיותי אני הצעיר המאסף אברהם כלפון ס"ט בליוורנו שנת התקס"ה] ושאלתי את פי הרב המופלא חיד"א הי"ו על פתגמא דנא והשיב לי אני נוהג כמרן ז"ל, ובדבר שהרב מחמיר אני נוהג כדברי הרב האר"י ז"ל ואיני מחמיר אלא עם עצמי וכו', עכ"ל.

ומפני גמגום הלשון ראיתי כו"כ שנתחבטו ונשתכשו בעדות זר"ב, וכדי להכין דבריו לאשורם אעתיק עוד ממש"כ בריש ספרו כת"י (אחרי אסיפת ההקדמות) ביתר ביאור, וזה יגיד עליו רעו.

וז"ל, הערה, בהיותי אני הצעיר המאסף אברהם כלפון ס"ט בליוורנו שנתה תקס"ה, שמעתי מפי קדוש מו' עט"ר הרב חיד"א הי"ו ששאלתי אותו על איזה ענין והשיב לי, כלל זה יהיה בידך לעולם תמיד הולכין אחר פסק מרן ז"ל הרב ב"י ואעפ"י שיש מן האחרונים

² בספר הגדפס בדין קידוש ליל ב' דסוכות אם מברכין זמן ואח"כ סוכה או איפכא, שנחלקו בזה הראשונים, הועתק בזה"ל, ובהיותי אני הצעיר אברהם כלפון בליוורנו שנת תקס"ד שאלתי את פי מורינו מופת הדור הרב חיד"א הי"ו על פתגמא דנא פה אל פה וא"ל אני נוהג כמו שכתב מרן ז"ל ובדבר שהרב האריה מחמיר אני נוהג כדבריו ואיני מחמיר אלא על עצמי. הגאון הנאמן ז"ל הגיה לנכון "הרב האר"י", ובספר עין יצחק (תשס"ט, ח"ג עמ' רס"ב) יצא להוכיח מעדות זו שאין להורות לרבים להחמיר נגד מרן השלחן ערוך, ומה שסיים ואיני מחמיר אלא על עצמי, היינו בין בדברים שהאר"י ז"ל פליג, בין בשאר הדינים דמצינו בהם ששאר האחרונים פליגי בהו על מרן, עכ"ד. ובספר תיקון תפילה עם נשמת חיים (מבוא עמ' 33) השיג על דבריו דאיך אפשר שמרן החיד"א יכחיש את כל הכתוב בספריו הקדושים שפסק כרבנו האר"י נגד מרן בכמה דברים, וכו' וע"כ נדחק לומר שט"ס וצ"ל הראבי"ה, ושוב נתקשה היכן מצינו שרבינו החיד"א נוהג כראבי"ה, עיי"ש.

והרואה יראה שנתעצמו על חנם מפני שיבוש הנוסח הגדפס שעמד לפניהם, וגם לא ראו הערת המחבר בריש הספר כת"י מהר"א כלאפון, שנשמט בספר הגדפס מחמת שגגת המעתיק או שהמחבר הוסיפו לאחר זמן בכתיבת המהדו"ב והספר הגדפס נעתק ונערך מהמהדו"ק, ובהגלות נגלות דבריו המפורשים ובהירים של הרב חיד"א אין כל ספק שדעתו להחמיר כדעת האריז"ל גם נגד שיטת הרב בית יוסף.

במשנת החיד"א

הפך דברי הרב מרן ז"ל אני איני נוהג אלא אחרי דבריו, הוץ כשיש איזה עניינים מדברי האר"י ז"ל שהם הפך דברי הרב מרן ז"ל אני הולך אחר דברי האר"י ז"ל שאם מרן ז"ל הגיעו אליו דברי האר"י ז"ל היה חוזר בו בכמה עניינים ופוסק כמותו, ועוד אמר לי שהרבה עניינים נוהגים הפך ואני נוהג בעצמי להחמיר, ואיני מראה לאחרים משום לא תתגודדו וכו', עכ"ל הרב לקט הקציר.

ומעתה בהגלות נגלות דבריו המפורשים ובהירים של הרב חיד"א ז"ל אין כל ספק שדעתו להחמיר כדעת האריז"ל גם נגד שיטת הרב בית יוסף, וכדמרגלא בפומייהו בכל מקום שאילו מרן הבית יוסף רואה דעת האריז"ל היה חוזר בו.

אמנם במקום שאין האר"י חולק קים ליה להרחיד"א לנהוג כפסק הבית יוסף ואינו חושש לשיטות שאר הפוסקים כלל^כ.

[טו] ואי תימא הרי שהיה יכול להורות לרבים לנהוג כמותו כדברי האריז"ל, ובודאי היו שומעין לגדול כמותו, ולמה הניח להם במנהגם עד שהיה צריך להצניע דרכיו מפני לא תתגודדו, הנה כבר נימק ג"ע סיבתו בספרו כיכר לאדן (סי' ה אות ז') ונעתיק בזה עיקר לשון קדשו הנוגע לעניננו, וז"ל.

הלא ידעת אם לא שמעת כי דברים אלו לא נאמרו אלא למצניעהן, והולכי על דרך מנהגי רבינו האר"י ז"ל בכל עניניו, וכמה דברים שנוהגין המון העם והמשכיל בעת

^כוע"כ בנידון קדימת ברכת זמן וסוכה שהאריז"ל לא גילה דעתו כלל בהאי הלכתא, הרי הוא נוהג כפסק המחבר בית יוסף.

מנהגי האריז"ל

ההיא ידום, כגון שיש כמה חברות ובתי מדרשות שאחר ערבית קורין תורה נביאים וכתובים, ומרבית העם זהירין בזה וכל אחד קורא כדרכו במקרא, ואלו עוברין דרך ארצם כמה חכמי ארץ ישראל ואינם אומרים להם שום דבר, אף שרבינו האר"י זצ"ל הזהיר שלא יקראו מקרא בלילה, מ"מ סברי מרנן דהני מילי אין לאומרם בפני עמי הארץ דכמו זר נחשב לומר שלא ילמדו תורה, והצנועים מושכין את ידיהם שלא לגלות אזהרות רבינו האר"י זצ"ל, ולא עוד אלא שגם איזה גדולי ישראל אביקי בפשט טובא וזמנין דשמעי דברי רבינו האר"י זצ"ל ואינם זזים ממנהגם, הלא תראה הרב הגדול בעל פרי חדש ז"ל כתב שנהג שלא לומר ברכת הנותן ליעף כח הגם שרבים אומרים אותה עפ"י האר"י ז"ל, וזמנין

כ"ו וכ"כ בברכ"י (או"ח סי' מ"ו אות י"א) עתה נתפשט המנהג בגלילותנו לברך זאת הברכה, עפ"י כתבי רבינו האר"י זצ"ל וכו' וכן ראוי לנהוג. ודלא כהרפ"ח. וע"ע בקשר גודל (סי' ה' אות טו"ב) ובטוב עין (סי' ז' ד"ה ומטעם), כתב ז"ל, ומטעם זה נתפשט בכמה קהלות לומר ברכת הנותן ליעף כח אעפ"י שהיא ברכה כולה מחודשת ומרן בש"ע נדחה קרי לה, דמאחר דרבינו האר"י זצ"ל כתב שיש לאומרה ופירש סודה כן ראוי לעשות דודאי אלו מרן ז"ל ידע מגדולת האר"י ושהוא אמר לאומרה כן הוה עביד עובדא בנפשיה, ולישרי לן מר הרב פרי חדש שכתב שנתפשט לאומרה על פי האר"י זולת קצת יחידים שאינם אומרים אותה והוא מכללם, ותימא עליו שידענו שהיה בקי בדברי האר"י זצ"ל והיה מפרש סוגיות התלמוד על פי הקדמות האר"י, ובעיני בקטנותי ראיתי דף א' מכתבת ידו של הפרי חדש פירוש סוגיית כתובות, והזקנים עדים שנגנזו קונטרסים שכתב בחכמת האמת, ובהלכות ר"ח בברכת לעשות רצון קוניהם רמז הרב פרי חדש שהיה בקי על דרך הסוד, וא"כ למי שקרא ושנה במשנתו של האר"י ז"ל איך יכתוב כן ואולי כתב זה קודם שנכנס בחדרי החכמה, עכ"ל.

ויש להעיר דבכתבי האריז"ל לא נתבאר ענין וזכור בוראיך (ועיין רבנו בחיי הקדמת בראשית), וצ"ל דזכור רק לתוספת טעם, ועיין זרע יצחק (עמ' של"ג), שהביא דברי הפר"ח וכתב דכן איתא במחזור המקובל הרמ"ז שבידו, אולם כמדומה ששם רק איתא להאי נוסחא דרצון קוניהם אמנם לא נתבאר סוד וזכור בוראיך, וע"ע מה שביאר רבינו בהשמטות אפיק נחלים (על נח"א הובא בקונ' שלמי נדבה עמ' כ') ע"פ הזוה"ק (ויחי רלה, א) והאריז"ל

במשנת החיד"א

דמטיחים דברים ואינם מאמינים, כמ"ש הרב מהרד"ק על עמידה בברכו [ראה לעיל אות ג' אודות השגה זו], גם הרב מור וקציעה ז"ל (או"ח סי' תנ"ה) קורא תגר על איזה דברים וכתב שהוא מקובל שלא לחוש על דבר שלא בא בתלמוד^כ, והגם שאני הדל באיזה מקומות כתבתי בעניותי על דברי הרבנים הנז' וכיוצא למען יסלח"ו הצדיקים שלא כיונו אל האמת, מ"מ אני נזהר שלא לדבר בפרסום נגד העושים נגד דברי האר"י ז"ל, ומזקנים אתבונן וכו' עכ"ד.

ועדיין נשתייר בקולמוס מה שיש להרחיב ולהעמיק בשיטת ג"ע הרחיד"א בתוקף מנהגי האריז"ל והאם יש מקום להחמיר במקום שהיקל, וקצרה היריעה, ע"כ נציין רק ראשי פרקים אחדים במערכה זו.

שינה ביום השבת ובר"ה

[טז] במחז"ב (סי' ר"צ) הביא דעת האר"י (שעה"כ עד ע"ד) לענין שינה בשבת ביום אחר

(לק"ת פר' האזינו) דהאדם נברא עם נשמה שיש בו חלק מכל העולמות שיוכל לקשרם, וזהו עיקר הבריאה שכאשר הנשמה מתקנת תעלה מ"ן מכל חלקי הבריאה, יעוי"ש.

^כ במו"ק שם כתב, ויש לידע שענין התקופה אין אנו חוששים לו כל עקר, ע"פ אמה"ג [הכס צבי] ז"ל אב השלום עליו היתה שומה, שאין בו חיש בלי ספק, וכמ"ש בס"ד בי"ד (סי' קי"ו), והשרישנו ז"ל כלל גדול, כל דבר שאין לו יסוד בתלמוד, אין לחוש לו. אמנם במחז"ב (תנ"ה אות א') סייג את הדברים, דאפשר דבזה הגאון מהר"ץ מסתמך ואזיל על תשובת רבינו הא"י גאון המובא באבודרהם (שער התקופות) בשם ספר העבור לראב"ע כי ניהוש בעלמא הוא, והקדמונים אמרו אלו הדברים להפחיד בני האדם שייראו מאת השי"ת ולא יוסיפו הרשעים לרשוע וישבו כדי שיצילם השי"י מדי תקופות השנה, עיי"ש. אבל בלא"ה אין בנוכח לעשות הפך הראשונים דודאי אינהו מארי דתלמודא ובאורם נראה אור.

מנהגי האריז"ל

הסעודה, דנכון הוא וזה מכלל עונג שבת, והאריז"ל היה נוהג לישן שיעור ב' וג' שעות, והעיר עלה ג"ע הרחיד"א דרבים מקיימים מנהג רבינו האר"י זצ"ל בזה, ומה טוב אם יקיימו שאר הנהגותיו ואזהרותיו כי קדש הם, עכ"ל, וכ"כ בן בנו בספר זכרון משה (סי' ר"ץ) שמורו זקיני הרב [חיד"א] לא היה ישן ביום השבת אע"פ שהיה תורתו אומנתו^כ.

ובאותו ענין לגבי שינה ביום ר"ה דאיתא בשעה"כ (צ' ע"א) שאין זה אלא עד חצי היום ומאז ואילך יכולים לישן, וכן האריז"ל ישן על מטתו אחר חצות היום, שאחר חצי היום שכב על מטתו וישן, ע"ש, כתב במורה באצבע (סי' ט' אות רס"ג) יתגבר כארי שלא לישן ביום ראש השנה ויעסוק בתורה, כי לא כל העיתים שוות לישן ולהתענג, כי עתה יום הדין, וכל העולם עוברים כבני מרון לפניו יתברך. ואף שכתבו שאחר חצות מותר לישן, לא נאמר לנו המלאים חטאות, וזוהמת הסטרא אחרא פרחו בכל לכן טוב מאד להתגבר ולעסוק בתורה, וכולי האי ואולי לשפלות מצבינו בדור יתום כזה, עכ"ל.

קציצת צפרניים כסדרן, וידיים ורגלים ביום אחד

יז] בענין נטילת צפרנים כסדרן כתב בברכ"י (סי' ר"ם) וראיתי לה' מגן אברהם (ס"ק א) שכתב דלכתחילה יטול בשמאל וכו' כמ"ש הר"ד אבודרהם. ובספר אליה רבה (אות ו') כתב דמי ישמע להקל דחמירא סכנתא וכו', ע"ש. ועמהם הסליחה דאם היה איזה נדנוד בדבר ודאי שהאר"י זצ"ל היה נוהג, והשתא דלא נזהר כלל ואדרבא כתבו שהיה מלעיג

^כ ובספר שמע טוב (עמ' 33) כתב א"ל הרב משה אזולאי ז"ל שהרב מ"ז החיד"א ז"ל לא ישן כמה שנים על המטה אלא על הקנאפ"י דרך עראי בעלמא, וא"ל שגם ביום השבת לא היה ישן שהיה אומר דהשינה בשבת הוא דוקא לת"ח הרשומים.

במשנת החיד"א

על זה (כ"כ בסה"כ הישן לר"מ טרינקי), ליכא שום ספיקא כלל, ואין טעם ליזהר אף לכתחילה. ובספרו מראית העין (ליקוטים סי' י"א אות י"א) כתב דבספר זכור לאברהם הנדמ"ח הביא מה שכתבתי אנא זעירא בברכי יוסף דאין טעם ליזהר וכו' ועל זה בסוף דבריו הביא דברי הרב א"ר דמי ישמע להקל דחמירא סכנתא ע"ש. ומאד יש לתמוה על הרב א"ר וביותר על הרב זכור לאברהם, דאם רבינו האריז"ל ידע דיש חשש סכנה היה מחמיר, וכבר נודע תוקף קדושתו וחסידותו וידיעתו ומאחר שהוא לא היה חושש מי יחוש יותר ממנו דרוח אלהין קדישין ביה באופן שיש לתמוה על הרב א"ר ועל ספר זכור לאברהם שהביאו אחר מה שכתבתי על דבריו ואין להאריך, עכ"ל, וכ"כ בתוקף ע"ז בעוד מקומות עיין עליהם.

וכזה העיר שוב במחז"ב (סי' ר"ס), וז"ל הרב מגן אברהם הביא משם ספר מגיד משרים שאין לקוץ צפרני ידים ורגלים ביום אחד, ואחריו נמשכו הרב א"ר והרב תוספת שבת, וכתבוהו להלכה פסוקה, וכן ראיתי בעולת שבת שמצא כתוב דיש סכנה מי שנוטל של ידיו ורגליו ביום אחד, ואני אומר דאין לחוש לזה, דבספר הכונות מסדר מהר"ש ויטאל ז"ל שהעתיק מטהרת יד הקדש מר אביו מהרח"ו זצ"ל כתוב (סב ע"ב) שרבינו האר"י ז"ל יום הששי היה נוטל צפרני ידיו ורגליו וכתב שם סוד צורך קציצת הצפרנים ורחיצת חמין בע"ש, עכ"ד.

כפיפת האצבעות בהבדלה

[יח] ובנידון צורת כפיפת האצבעות במוצ"ש בברכת מאורי האש הביא הרב בית דוד (סי' ק"ד) ב' שמועות דסתרי משם תלמידי האר"י זצ"ל, וכתב דראוי לצאת ידי שניהם לראיה מברכת התורה והקשת דאיכא פלוגתא ועבדינן כתרוייהו ע"ש. ובמחז"ב

מנהגי האריז"ל

(סי' רצ"ח) כתב עלה דהרב"ד כתב בן לפי שבימיו לא נתגלו כתבי מהרח"ו זצ"ל מכתובת ידו אבל אנו שזכינו לח' שערים מכתובת מהר"ש ויטאל ז"ל שהעתיק מכתובת יד מר אביו מהרח"ו זצ"ל אין ספק דראוי לעשות כמ"ש מהרח"ו זצ"ל, ובלא"ה אין ענין זה דומה לראיה שהביא מברכת התורה והקשת דאמרינן תרויהו, דהכא אפשר דאיכא קפידא שלא לעשות באופן אחר עתה בעת שמברך, עכ"ל.

בדיקת דם ביצים

יט] ובדין גמיעת ביצה דהאריז"ל לא חשש לבודקה אם יש בו דם (עיין שעהמ"צ פר' אחרי), ובכנה"ג (סי' ס"ו הגהב"י אות מ"ה) הביא דיש בני אדם שאינם אוכלים ביצים מבושלים אם לא בדקום שפותחין אותם ומריקין בקערה ומחזירין אותם לקליפתן וסותמין הנקב וצולין אותן, וכתב עלה במחז"ב (אות ט') ובהגלות נגלות אמרי קדוש רבינו האר"י זצ"ל אין לחוש לחומרת הבני אדם הנזכרים.

עירוב סוקא"ר בבשר

כ] בשעהמ"צ (פר' משפטים) כתב דיש מחמירין שלא לאכול הסוקא"ר הנעשה מקנים המתוקים עם הבשר לפי שהעכו"ם מלבנים אותו ע"י שמערבין בו חלב עזים כנודע ולכן אינם אוכלים אותו עם הבשר ואני ראיתי למורי ז"ל (רבינו האר"י) שאכל אותו עם הבשר ביחד, וגם הרדב"ז (סי' תר"ו) נשאל על זה והעלה דאין שום חשש לאוכלו והרב פרי חדש חלק על הרדב"ז ולא התיר רק בקדרה חדשה או שיש במים או בסוכר ס' נגד החלב, ובמחז"ב (סי' פ"ז) השיג על הפר"ח הן מצד הדין והן מצד המציאות, וסיים בזה"ל, ולענין

במשנת החיד"א

דינא אין אנו צריכים לכל זה דנודע דהיורות מיוחדות ומטילים מים ומתבטל החלב תכף ואין להחמיר בזה שלא לאכול הסוקא"ר עם הבשר, והא איכא אסדהתיה דרב מהרח"ו וצ"ל שהרב הקדוש רבינו האר"י ז"ל אכיל משופרי שופרי, עכ"ל הרחיד"א.

חומרת חליטת בשר שנמלח כל צרכו

כא] כתב מהרח"ו בשעהמ"צ (שם) וז"ל, ענין סברת הרמב"ם זלה"ה בענין בישול תרנגולת שלימה והממלאים תוך חלל התרנגולת בטפילה של בשר מחותך דק דק מעורב בבצים ופלפלין וכיוצא וכן חתיכות הבשר כגון הצלעות או הפלאד"ש שממלאים אותם בטפילה הנוכרת וכן בני מעים שמחתכים אותם ע"ד הנוכר יש מחמירין לבשל הבשר שבתוכם תחילה קודם שיתנוהו במלוי הנוכר משום חשש דם, ואני ראיתי למורי זלה"ה שלא היה חושש לסברא זו, אבל אם היו עושים אותו כך ודאי שהוא יותר הגון, עכ"ל. ויש לחקור אם סיום הדברים שודאי יותר הגון לבשל הבשר קודם, אלו הם תוספת דברי מהרח"ו, או שהאריו"ל עצמו הסכים לחומרת הרמב"ם באם אפשר (עיין ש"ך סי' סט סקע"ח), ולכאורה מרישא דלישניה שלא היה חושש, משמע שדחה שיטת הרמב"ם.

ושוב כתב מהרח"ו אבל בענין הפאסטילי"ע שעושים מן עיסה ובתוכה בשר מחותך עם בצלים מחותכים כנודע בזה חקרתי לאמו של מורי זלה"ה ואמרה לי שמורי זלה"ה היה מזהיר לאשתו שתבשל הבשר ההוא בתחילה טרם נתנוהו בתוך העיסה, עכ"ל. וצ"ל באיזה אופן מיירי דאי נמלח יפה יפה לקדירה, אם לא חיישינן לסברת הרמב"ם, מ"ש הפסטילי"ע מהתרנגולת שמלאו חללן, ואם חשש לסברת הרמב"ם

מנהגי האריז"ל

ניחא לחלק וכמש"כ הרדב"ז (ח"א סי' ל"ג) דאם המילוי רפה ואין העוף תפור ויכולים המים הרותחין להכנס מיד יודה הרמב"ם להתיר, ולא אסר רק כשהמילוי עב ודחוק ואין המים הרותחין נכנסין לתוכן יפה והעופות פולטין הדם ומה שכתוכן בולע עיי"ש.

והנה מהר"ש ויטאל בהגהתו לשעהמ"צ הסתפק בספ"ח"ה [סניחה] וגם בלחמ"ה פ"י אלעגי"ן [בשר בתוך עיסק בצק] שעושים אותו אם גם צריך לבשל הבשר תחילה כמו הפאסטילים או אם נאמר דשאני הפיסטילים מפני שהבשר נסתם בתוך הפאסטילי"ם לגמרי מפני זה צריך לבשל הבשר תחילה האמנם הספ"ח"ה שהיא מגולית לגמרי ע"ג העיסה אין להקפיד בכך, האמנם נלע"ד שיותר טוב הוא לבשל מקצת בישול הבשר ההוא בתחילה או לטגן אותו על מחבת בשמן שומשמין כמו שעושין וכן נהגתי כל ימי לחומרא, עכ"ל.

ומשמע דנקט כסברת הרדב"ז, דלכתחילה חוששין לסברת הרמב"ם אלא דיש מקום לחלק אם הבשר סתום ואינו יכול לפלוט, או שהוא נגלה, ולפי הרדב"ז ודאי שרי בלחמענג'ו"ן וספ"ח"ה, ואעפ"כ כן נהג מהרש"ו להחמיר, והנה ג"ע הרחיד"א במחז"ב, הביא דברי מהרח"ו ומהרש"ו וציין לתשובת הרשב"א (ח"ג סי' רנ"א) שהובא בב"י, ולא ביאר מאי שיאטייה דהלא הרשב"א דחה שיטת הרמב"ם מהלכתא, ובפתח הדבור (ח"ג סי' רנ"ג דף מו ע"ד) כתב דאולי בא לרמוז למש"כ הרשב"א בשם הרמב"ם דאין מועיל הטיגון במחבת דעדיין הבשר פולט מוהל, עיי"ש, אמנם יש להעיר דלא מצינו כן להדיא בלשון רמב"ם לענין טיגון, וסוף דבר לא מצאנו שהחמירו בזה (ובספר דרכ"ת וכה"ח על יו"ד לא הביאו דברי האריז"ל הללו), ואולי לא חששו לשמועה זו ע"פ עדות אשה וצ"י.

במשנת החיד"א

איסורים וחומרות בבישול עכו"ם

כב [בשעהמ"צ (סוף השער) כתב מהרח"ו וזל"ק, מי שרוצה להיות חסיד צריך לנהוג חומרות יתירות אע"פ שאינו מחויב בהם כפי הדין ואכתוב קצת ממה שהזהירני מורי ז"ל ויש בהם דברים של חומרא בלבד ודברים שהם כפי הדין, צריך לזוהר שלא לאכול תורמוסין הנשלקין ע"י גוים למתקן וכן שלא לאכול אפונים של הגוים שקלו אותם כעין אותם קליות ובלע"ז נק' קודאמא"ש, והנה התרמוסים אע"פ שמן הדין מותרים הם לפי שאין עולים על שלחן מלכים עכ"ז לא גרעיה מההוא גברא דלא אתחזי ליה אליהו ז"ל משום דשתה מים דאחים ליה קפילא ארמאה. אבל האפונים מן הדין אסורים, מפני שקליות שלהם עולים על שלחן מלכים והשרים של המקומות שעושים^{כב} אותם קליות, ולא דוקא מלכים אלא כיון שעולים על שלחן השרים אסורים.

ובשיו"ב (יו"ד סי' קי"ג אות ו' ז') כתב, רבינו האר"י אסר הביליביזי"ש ובערבי קודאמא"ם שעושין הגוים, שאעפ"י שאינן עולים על שלחן מלכים עולים על שלחן שרים כמ"ש בסמוך^ל, קודאמא"ם שבאים מתונם פה ליוורנו וכאן לא יעלו גם על שלחן הדיוטות

^{כב} כ"ה בכת"י מהרח"ו, ובשעהמ"צ הנדפס הגי' אבל האפונים מן הדין אסורים, מפני שקליות שלהם עולים על שלחן מלכים, והשרים של המקומות עושים אותם קליות, וע"פ גי' זו היה מקום לספיקו של ג"ע הרחיד"א בדעת האריז"ל, אולם ודאי שלא עלה ונסתפק בהך דינא מחמת גי' זו, אלא מחמת קיצור לשון מהרח"ו שהיה רשום אצלו בזכרונותיו.

^ל שם אות ב' וז"ל לאו דוקא מלכים אלא אפילו עולה על שלחן שרים שבארץ ההיא אסור רבינו האר"י וצ"ל בשער המצות פרשת עקב ועמ"ש בספר נגיד ומצוה מהר"י צמח בסוד (ישעי' י, ח) הלא שרי יחדיו מלכים ע"ש.

מנהגי האריז"ל

יש להסתפק אי שרו לאכלם פה ליוורנו ויש לצדד כמ"ש בקונטרס חיים שאל"א

(סי' ע"ד סעיף ו') ודעתי הקצרה נוטה לאסור, עכ"ל.

וצ"ע מאי קא מספקא ליה דהרי מלשון האריז"ל מפורש שטעם איסור האפונים משום שעולה על שולחן השרים "במקומות שעושים אותם קליות", ומובן דאע"פ שבמקומו של האריז"ל באר"י לא היו השרים אוכלים אפונים, דעתו לאסור גם בזה, וע"כ צ"ל שבשעת כתיבת השו"ב ושו"ת חיים שאל לא היה מצוי לפניו לשון קדשו של מהרח"ו בשם האריז"ל בשער המצוות, ומזה נולד הספק.

ודע שג"ע הרחיד"א היה שמור עמו קונטרסי זכרונות עם רשימות של ושמועות בשמעתתא בהלכה ואגדה ממה שליקט מפי ספרים וסופרים וכתבי ידות, והיה מציין בהם בקצירת האומר, כל יקר ראתו עינו, וכן תמצא פעמים רבות שכתב והעתיק מהרמוז

ובהגהות זר זהב (סי' ר"ז) כתב מהרי"ץ ונלע"ד בסוד מש"כ (ע"ה שי"א פ"ח) כי מה שהיו תחלה מלכים הם עתה שרים, וא"ש מלכים יחדיו ר"ל דין אחד למלכים ולשרים וכפי זה כל כיו"ב שהשרים אוכלים אותם יש להם דין שולחן מלכים, עכ"ד.

ויל"ע בדעת האריז"ל אם ה"ה גם לענין ברכת המלכים בזה"ז שאינם אלא שרים, והמצוה להשתדל לראות מלכים, כמבואר בשו"ע סי' רכ"ד, ובזר זהב לא העיר ע"ז.

ל"א וז"ל בקיצור שם יש להסתפק באפונים קלויים ע"י גוי שבאו מתונס לליוורנו לדעת רבינו האר"י וצ"ל שלא היה אוכלם משום בשולי גוים, דאף אם אינם עולים על שלחן מלכים עולין על שלחן שרים וסי' הלא שרי יחדיו מלכים, ובליורנו אינן עולים על שלחן שרים ואפי' על שלחן הדיוטות מספ"ל אי בליוורנו שרו לדעת רבינו האר"י וצ"ל, ויש לצדד בדבר וכו' ובמאי דקמן דעתי נוטה לאסור.

במשנת החיד"א

אצלו בזכרונותיו.

חיוב מעשרות שומשמין וזיתים

כג] עוד כתב שם בשעהמ"צ וז"ל, ענין חומרות בדיני המעשר, יזהר שלא לאכול שומשמין כמו שהם בשום אופן עד שיוציא מן המעשר, וזהו דין גמור כסברת כל הפוסקים, לפי שגמר מלאכתן הוא כשמוציאין שמנן מהן, ואז הוא פטור ממעשר לפי דעת הרמב"ם ז"ל, לפי שגמר מלאכתן בהוצאת שמנן הוא ביד גוי, אבל כשאוכלן כמות שהן הנה גמר מלאכתן הוא על ידי עצמו, ונתחייב במעשר אפילו לסברת הרמב"ם ז"ל, גם בענין הזיתים המרים שממתקים אותם ע"י ישראל הם גמר מלאכתן ע"י ישראל ע"ד האמור בשומשמין וחייבים במעשר לדברי הכל, אבל הזתים השחורים המתוקין וקנאן מיד הגוי וכבר היו ראויים לאכילה כמו שהן ע"י הדחק פטורין מן המעשר אף אם מיתקן אח"כ הישראל בביתו, עכל"ק.

ג"ע הרחיד"א (ברכ"י יו"ד סי' של"א אות ח"י) הביא דברי מהרח"ו על חיוב מעשר בזיתים, וז"ל, זיתים הנלקחים מהעכו"ם בארץ ישראל וכובשים אותם ישראל בחומץ או במלח חייבות במעשר. הרדב"ז (כתשובה כתיבת יד סימן שני אלפים ק"ז), וכן כתב מהרח"ו זצ"ל בשער המצות (פרשת וילך), ועמ"ש בספר חרדים (פרק נב), מבואר דדעת מרן שאינן חייבות. ע"ש, ודוק, עכ"ל.

מנהגי האריז"ל

כד] אולם לענין פטור מעשרות בשומשמין כתב (שם אות י"ט כ') וז"ל, הלוקח שומשמין מן העכו"ם בארץ ישראל ועשה מהן שמן אינו חייב לעשר, וכן המנהג פשוט, כמ"ש השואל למהרשד"ם בשו"ת (י"ד סי' קצ"ב). ועיין מ"ש מהר"ר בצלאל בתשובה (סי' ב'). הרב מהר"ם בן חביב בתשובותיו כ"י (סי' ל"ג), מן האמור מבואר דהלוקח שומשמין ולשן בדבש ושקדים אינו חייב כמעשר, והרוצה להחמיר בתוך ביתו הנה מה טוב, דלא גרע מדאמרינן (חולין לו ב) דיחזקאל היה נוהר מהורה בה חכם, ולא שייך לומר כל הפטור מן הדבר וכו', כיון שהוא מתנהג בחסידות, על דרך שכתב המרדכי בברכות^ל. בשגם לאיש אשר אלה לו יותר טוב היה אם ישים אליו לבו לדקדק בדברים חמורים מאלה, שהם עיקרי הדת וענשן של מדו'ת ואל תקרי מעוני ומרוב עבודה, על דרך שפירש הרב מהר"ר יוסף די שיגוביא^ל. ולכל הדברות אין להורות ברבים להחמיר בדבר שנתפשט המנהג להתר, ופסקו כן רבנן בתראי בתשובותיהם, ובמקום שבעלי תשוב'ה עומדין אין צדיקים גמורים יכולים להחמיר לרבים והדברים פשוטים, ויותר מהמה בני הזהר במשקל החסידות^ל, ובין תבין בינה לעתים^ל.

וכבר העירו בהגהת השמן ששון לשעהמ"צ ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ו סי' י"ד) דדברי

^ל פ"א סוף רמז א' וז"ל, שכל העושה דבר שאינה צריך נקרא הדיוט אא"כ הורגל בפרישות גם בשאר דברים.

^ל בספר דובב שפתי ישנים (ל"ח ע"ב) וז"ל, יש אנשים שאינם עושים המצוות המחויבות בהכרח, ועושים דברים של חסידות לפני משורת [הדין], ראיין לעונש כפלים על העבירות, זהו גלתה יהודה מעוני של מצוות בדברים המוכרחים, ומרוב עבודה במה שאינם חייבים. מימרא זו חביבה היא על הרחיד"א וחזר עליה בכ"מ, דהאי מאן דבעי למיהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין דלא סוף דבר שיתחסד עם קונו לבד, אלא לקיים מילי דנזיקין דצריך ליהדר נמי בדברים שבינו לבין חבירו ואז יהיה חסיד באמת בין בינו למקום ובין בינו לבין חבירו, עיין בדרוש

במשנת החיד"א

לשבה"ג תקנ"ט הנדפס בספר רוח חיים (דרוש א') ולחם מן השמים, ובכסא דוד (דרוש ט"ו), ובנחל אשכול (איכה א, ג), ופת"ע (ב"ק ל' ע"א).

יד וכדאמרן דברי ג"ע אינן כלפי מנהגי חומרת החסידות שבסוף ספר שעהמ"צ, כמו שיש שטעו לחשוב, אלא על החסידים הנוהים אחר מוהר"ר יוסף אשכנזי שהיה בעה"ק צפת בזמן מרן והאר"י ז"ל (שה"ג בערכו), שכתב קונטרס בכמה עניני מצוות התלויות בארץ כגון הפרשת תרו"מ מפירות שנתמרחו ברשות הגוי כלאי הכרם ועוד שנדפס בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי (סי' ב'), וגדולי אותו הדור יצאו להגן על המנהג והשיגו עליו ועל חסידותו וחומרותיו, ואע"פ שהעלימו שמו כינהו בתואר 'החסיד' עיין בלשונות תשובות רב"א (סי' א') ובמבי"ט (ח"ב סי' קצ"ו וח"ג סי' קכ"ז), ומהרשד"ם (יו"ד סי' קצ"ב).

אולם קצת פלא בדברי הרחיד"א שלא דקדק שסי' ב' מתשובת רבינו בצלאל אינו של הרב"א אלא של בר פלוגתיה מהר"י אשכנזי הנזכר, וע"ע בברכ"י (שם אות ד') בענין ליקוט ישראל מערוגת עכו"ם ואתרוגים שנסמך על תשובה הנז' למהר"י אשכנזי (שיחסה לרב"א) שהיבת במעשר, והחמיר בזה הברכ"י וכתב שאין לסמוך על המקילים, בזה, וכן עשה מעשה שהזהיר ללוקח שיעשר, וכדעת החרדים ומהרשד"ם ורבנן רבני הגליל עיי"ש, ולא היה לפניו דברי האריז"ל בשעהמ"צ שהזהיר גם ע"ז.

ועתה חמותי ראיתי ספר נפלא דיני תרומות ומעשרות לרבינו האר"י ז"ל שהקיף וליבן היטב רוב הענינים, וראה במבוא הספר שקלע השערה שכל חומרות האריז"ל בדיני המעשר בנויים על תשובת הר"י אשכנזי, וכמעט הסכים לכל דבריו, מלבד החומרא של חיוב הפרשת תרו"מ פירות נכרי שנתמרחו ע"י נכרי, עיי"ש, (והצדק עמו ודלא כמו שכתב הרב המשיג שם בשולי הקדמת המהדיר בספר הנ"ל במחכ"ת).

ותמצא כמה מהלשונות שבשעהמ"צ ניתן להשוות לתשובת הר"י אשכנזי, ובתוכם מש"כ להחמיר שלא לחלל מעשר שני על פירות, ושניהם הביאו הדוגמא לאותן שמחללין "על מעט קמח", וכיו"ב.

מנהגי האריז"ל

וג"ע הרב חיד"א (של"א אות כ"ו) לא הזכיר דעות המחמירים, אלא תשובת אבקת רוכל (סי' ד') והרב"ז (תשל"א) שהתירו לחלל על פירות.

וכן בנידון ההיתר שנהגו להפקיר נכסיו כדי לזכות במעשר עני לעצמו, נראה דדעת האריז"ל מסכמת לדעת מהר"י אשכנזי שאינו מועיל, דאין העני יכול לקחת המ"ע לעצמו, אפילו אם יפקיר כל נכסיו בפני ג' באופן המועיל לכל הדעות הן מדאורייתא והן מדרבנן ג"כ אסור לו לקחת לעצמו, אי משום להזהיר עני על שלו (ודלא כמש"כ שאר האחרונים דבכה"ג ל"א לא תלקט לעני) או אפשר שטעמו ע"פ הסוד שתהיה המצוה שלימה כתיקונה, כנודע מדברי האריז"ל שתיקון המצוה נשלמת רק באופן שנעשה בכל פרטי הלכותיה, ואכהמ"ל.

ועוד כתב האריז"ל לחדש דאם הפקיר במקום שאין מי שיוכל לזכות, אינו הפקר, וז"ל השעהמ"צ ומה שנהגו להפקיר נכסיו ולחזור ולזכות במעשר עני ההוא, אינו מועיל, כיון שאין שם בפניו מי שיוכל לזכות מן ההפקר, ואין זה הפקר, אבל אם יהיה שם איזי אדם אחר, ואותו האדם יפקיר נכסיו ויזכה במעשר ההוא, ואח"כ יחזור ליתנו לבעליו בתורת מתנה, שפיר דמי, עכ"ל.

וצריך לחלק מדין הפקר דביעור מעשרות כד ריגלא צלילא (ירושלמי שביעית פ"ט ה"ד), דשם מיירי דהוי מפקון לשוקא אבל כאן שמפקיר המעשר בתוך רשותו בינו לבין עצמו אינו מועיל ורק בפני אדם אחר יועיל ההפקר, ולא זאת בלבד גם באופן זה שההפקר מועיל אינו יכול לזכות לעצמו, לפי הדין או לפי סוד טעמי המצוה.

והנה ג"ע הרחיד"א לא נחית בכתבי קדשו לפרט זה, ועיין בברכ"י (או"ח סי' תל"ד אות ה') וביו"ד (של"א אות ז') לענין הפקר פיאה שלא בא ליד זוכה, ועיין ביו"ד (סי' ס"א אות י"ט) מש"כ בענין מתנ"כ שמקדם נהגו לזלזל בו, והן היום בעיר עז לנו ציון קרית מועדינו זו ירושלם ת"ו ובעה"ק חברון ת"ו נתבטל המנהג הזה ואדרבא משתדלים לקנות גדיים כדי לקיים המצוה לא זולת, וכן ראוי לעשות לחזור לקיים מצותו יתברך כהלכתה ונתן לכהן הזרוע והלחיים והקיבה ביראה ואהבה ושמחה רבה, עכ"ל.

במשנת החיד"א

אלא שהאריז"ל נתן עצה, שלא יפסיד הבעה"ב המ"ע, ע"י שאדם אחר יפקיר כל נכסיו, ויזכה במעשר עני, ושוב יחזירנו בתורת מתנה לבעל הכרי, וצ"ל שאדם זה ג"כ הפקיר נכסיו כדין דהיינו שיש מי שיוכל לזכות, ותימה מי פתי יעשה כן בשביל מעט מעשר עני של חברו, ויש ליישב במכירים, אם כי הלשון בשעה"מ קצת דוחק.

ולא פי' לן האריז"ל דעתו אי סגי באדם א' או דווקא בפני ג' כתקנת חז"ל, ועיין חו"מ (סי' רע"ג סעי' ז') ובנו"כ פרטי הדין, ומסתבר דיועיל כאן גם כשמפקיר מד"ת דאנן סהדי דניחא לבעלים בהפקירא כדי שלא יעבור אגזל עניים, כמש"כ הרא"ש דמועיל הפקר בינו לבין עצמו אפילו אחר תקנת חז"ל כדי שלא יעבור על למען ינוח וע"ע או"ח סימן רמ"ו סעי' ג' אם מותר לכתחילה או דיעבד ועיין ברכ"י אות ג', אמנם בינו לבין עצמו לא יועיל לדעת האריז"ל במקום שצריך הפקר גמור.

ולמעשה כתב האריז"ל על עצה זו דשפיר דמי לעשותה, משמע דהסכים לעשות כן לכתחילה, ודלא כמש"כ החרדים (פרק נ"ב) והשל"ה הק' (שער האותיות) דאין ראוי להערים על המעשר עני.

לה' והרב המהדיר (ירושלים תשס"א) בהגהות פאת דוד העיר שם דזה האחד המקומות המפורשים והברורים ביותר בה גילה הרחיד"א דעתו שאסור להחמיר בהוראה לרבים הפך הדין על סמך דברי המקובלים וכו' ובודאי לא נעלם ממנו דברי האריז"ל שהחמיר בזה, אלא דלא חש לה, כיון שכותב שהמנהג פשוט להפך וכו' ע"ש, וכבר דחינו סברא זו.

ולא עלת על לב, ושיעור הפרשת חלה יוכיח, דמנהג העולם בזה"ז דאזלה לשריפה להפריש כל שהוא, ובברכ"י (יו"ד סי' שכ"ב) הביא חבל פוסקים שנקטו כן לדינא, ואחר האריכות כתב וסתם וז"ל, אמנם רבינו האר"י זצ"ל שער המצות פרשת שלח, כתב דגם עתה דלשרפה אזלא, ידקדקו להוציא אחד ממ"ח לפי סודן של דברים, עש"ב, אבל לא ראיתי ולא שמעתי ששום חסיד בדורנו נהג כן, עכ"ל (וב"כ בפת"ע חלה פ"ב מ"ז).

וז"ל שעהמ"צ, ודע כי אעפ"י שבזמן הזה נשרפת עכ"ז אין ראוי לסמוך על דברי המקילין להפריש כל שהוא, אבל צריך לזהר להפרישה כשיעורה האמתי ע"פ הסוד אחד ממ"ח חלקים.

מנהגי האריז"ל

ובעין זוכר (מע' ח' אות ו') דקדק מדברי האריז"ל שכתב בן רק על דרך האמת אמנם ע"פ הדין מודה האריז"ל שא"צ, ולאפוקי ממש"כ בספר עטרת ראש (ח"ב עטרת תפארת קוני' מסגרת טופח כ"ג ע"ד) שע"פ הדין חייבים גם בזה"ז להפריש כשיעור הקטן מד"ס (וע"ע בשיו"ב). ונראה שדייק בן הרחיד"א ממש"כ "אין ראוי לסמוך", דמשמע שרק לכתחילה אין לעשות בן ע"פ הסוד, אבל אם הפריש כל שהוא ג"כ נהג כדין.

הא חזינן שהביא דברי שעהמ"צ לענין שיעור חלה בסתמא, אע"פ שהוא נגד הוראת כל גדולי הפוסקים ונגד מנהג א"י, ולא העלים דברי קדשו ומכ"ש שלא דחאם ממנהג חסידות, למי שירצה לנהוג בן (וע"ע שו"ת וישב הים ח"ג סי' ל"ט),

אמנם ראיתי תשובה כת"י בחתימת רבני איזמיר מהר"ם בארקי מהר"א פלאגי מהר"א אבואלפייא מהר"י מלמד אל רבי רפאל בראד ז"ל מצפת ת"ו שהפציר בהם להצטרף ולהסכים עמו שינתן דת להפריש חלה כשיעור א' ממ"ח וכמפורש בדברי האר"י בשעהמ"צ, ולבטל המנהג שפשט להפריש כלשהו, והשיבו לו מדברי הרב חיד"א הנזכרים שהביא דברי שעהמ"צ וכתב שלא מצינו למי מהחסידים שנוהג בן, ומי לנו גדול מיוסף דהוא המסביר לכל דברי האר"י ומפרסמם ותוקע יתד לעשות כמותו ואילו בדבר הזה העיד דגם החסידים האוחזים מעשה האר"י ז"ל לא נהגו ככה וכו' עכ"ד, ונו"נ בארוכה בדעת הפוסקים להגן על המנהג להפריש כ"ש.

ועדיין יש להתיישב לגבי שאר דינים למעשה בשעהמ"צ שלא הזכירם רבינו החיד"א, יעוי"ש בפר' שלח עוד כמה הלכתא גבירתא כדוגמת הפרשת חלה משאור (היפך ממש"כ הראשונים והשו"ע סי' שכ"ד סי"ח).

וע"ע בהגו"ח על שעהמ"צ למהרז"ו אשכנזי ובאמל"י (שפ"א אות ס"ז), ובחידושי דינים לרבני ירושלים (הנדפס בחיים וחסד ח"א אות ע"ב ובכת"י אות ע"א) בשם מהר"י אלבוטיני ורבי ישראל אשכנזי ורבינו יוסף, וע"ע בהגהת מהר"א אזולאי על הלבוש, ולפלא שהרחיד"א לא הזכיר מכל זה מאומה, ובאמת שרבינו האריז"ל סתם את הדברים ורק העיר לענין השאור עצמו צריך להיזהר שלא לכבוש בו ירקות וכדו' להחמיצן אם הוא טבל, אולם לא ביאר לן דין הנותן שאור שהורמה חלתה

במשנת החיד"א

הרחיד"א הם היפך דברי האר"י.

ומה שיש רוצים לומר שכאן גילה דעתו הרב חיד"א היפך דברי האריז"ל ויצא לחלוק נגדו בדינא, מכח המנהג שנהגו שלא כדבריו, וע"כ לא הזכיר דעת האריז"ל בזה, במחכ"ת קשה להלום דבריהם, דהרי בן דרך קדשו תמיד להביא רובי שיטת הפוסקים אפי' כשאינם עולים להלכה ולמעשה, וכדרך המאספים הכנה"ג והיד אהרן ואביזרייהו שכל ישעם להורות משפט גבר איה מקום כבודו בספרים, וכמו שגילה דעתו במסירת מודעה בהקדמת ספרו מחזיק ברכה, ושנה ושילש הענין בשו"ת יוסף אומץ (סי' פ"ב) וחיים שאל (ח"א סי' ח') וכסא רחמים (מס' סופרים פ"א ה"י תוס' ד"ה והנה אני), ע"כ רחוק מן הסברא שהשמיט דברי האריז"ל לפי שהכריע שלא כדבריו, ואדרבה הי"ל לציין דבריו להשמיענו שהמנהג לא כן^ל.

[כה] סוף דבר נראה בעליל שהנכון יותר שבשעת כתיבת הדברים כבר לא היה לפניו ספר שער המצוות, שעדיין לא נדפס, והיה יקר המציאות ועינו ראתה כל יקר לתוך עיסה שלא הופרשה, שכנודע רבו פארותיה של סוגיא זו, מהו התיקון הנכון לעשות כשכא לחמץ בו עיסה אחרת שלא יכשל בהפרשה מהפטור על החיוב, בעיסה קטנה שיהיה בו שיעור רק בצירוף השאור ויברך לבטלה.

^ל ואם לחשך אדם לומר שמפני כבודו ורום מעלתו ותוקף קדושתו של האר"י, נזהר שלא להזכירו פן יבואו וישתו התלמידים הבאים, שאפשר לחלוק על האריז"ל בכל מקום כדרכה של תורה, מדויל ידיה משתלים, להודיענו כמה תוקפו וחילו של האר"י שהלכה כמותו בכל מקום נגד הפוסקים, בציר חד תלת שיצאו מהכלל שלא ללמד, ואין דורשין עליהם בפרקא, אא"כ היה חכם ומבין מדעתו.

מנהגי האריז"ל

מכתיבת יד, ורק מכח זכרונו הנפלא ציין לכמה ענינים מסוף ספר שעהמ"צ, ורגלים מוכיחות שלא העתיק ביו"ד סי' קי"ג לשון קדשו של מהרח"ו בענין האפונים והתורמסין, וכן בסי' קי"ב לענין פת פלטר לא העתיק לשון קדשו אלא תמצית דבריו^ל. וכאמור לעיל

^ל ואולי משום כן הדברים קצת מגומגמים שם, דמשמע שהאריז"ל החמיר גם היכא שהישראל משליך קיסם, והמעייין בלשון שעהמ"צ יוכח שהאריז"ל לא דיבר מזה כלל, וכתב להחמיר רק על פת פלטר גוי וספק פת גוי שמוכרים הישראלים, עיי"ש.

ואם נכונים הדברים, יגדל פלא כח זכרונו של ג"ע הרב חיד"א שכתב (שיו"ב יו"ד סי' קי"ג אות ג') הקאהב"י של גוים רבינו האר"י אסרה משום בשולי גוים כמ"ש בספר נגיד ומצוה, אך לא ראיתי זה בשער המצות עכ"ד.

ודע שמש"כ בפא"ד הנ"ל על שיירי ברכה (סי' קי"ג) שחלו ידים בספר הקדוש שעהמ"צ, והראיה שג"ע הרחיד"א מציין לפרשת עקב הלכות שלפנינו נמצאים בפר' וילך וכו', זה אינו, אלא סיבת הדברים שמהרח"ו קבע את ההלכות הללו במדור בפנ"ע של כמה עניני הלכה וחסידות, בסוף שער המצות ובתוכם כמה הלכות של תרו"מ ובישול נכרים ויי"נ, אחר סיום סדר הפרשיות (ובדפוסים הישנים נתחבר מדור זה בטעות כהמשך לפר' וילך), אולם בנו מהרש"ו בעריכתו הח' שערים סידרן וכללן בפרשת עקב אשר שם מקומם ראוי, וג"ע הרחיד"א ראה ביותר את הח' שערים בסדר מהרש"ו וכמו שהעיד בכ"מ, וסמך עליו ידיו, ועינינו הרואות טהרת כתב יד הקודש של מהרח"ו ובנו מהרש"ו בשער זה, שכך הוא סדרן של דברים.

וע"כ מאי דסק"ד לומר בפא"ד שלפני הרחיד"א היה שעהמ"צ עם איזה שינויים ממה שלפנינו ובסיבה זו תלה פסק שאינו עולה כמשמעות שעה"מ שלפנינו, אין לזה שחר.

וע"ע בברכ"י (או"ח סי' י"א), וראה מש"כ בהע' פא"ד בברכ"י או"ח (סי' י"א הע' ח') שרבינו העתיק בשינויי לשון מעניינים, משעה"כ, וכיום שנדפס שער התפילה מכ"י מהרח"ו, נראה מפורש שרבינו העתיק ממנו וכמש"כ להדיא כאן שהעתיק זה מכ"י מהרח"ו זצ"ל עצמו, ולא משעה"כ שערך בנו

במשנת החיד"א

רבינו הרחיד"א עצמו התעצב על לכו בהקדמת ספריו על היותו מחוסר ספרים, משום
טרדא דאורחא, ואילו היה ג"ע הרב חיד"א ז"ל רואה דברי האר"י שמא היה חוזר בו ומקבל
דבריו באהבה.

ועוד חזון למועד בעה"י להתהלכה ברחבה בשאר פסקי הלכות ונימוקיהם הנובעים מכתבי
האריז"ל שנזכרו בכתבי ג"ע הרב חיד"א זל"ה.

מהר"ש זצ"ל (ואולי השלים מב' הכתבים יחד), אלא שלאהבת הקיצור השמיט רק איזה תיבות
הקשר, ובסופו הוסיף להביא הנז"ל מיניה להבנת הענין, ודו"ק, שו"ר שבמהדורת ז"א במבוא קצת
נסוג מהדברים, אבל לא חזר בו מכל וכל, כפי שהיה ראוי ונכון אחר שנמצא ששעה"כ ושער
התפילה שבידינו הם המקוריים כמו שהיו לעיני ג"ע הרחיד"א.

וכן מש"כ בסי' ר"ם (הע' י') דמש"כ ג"ע כי יש חיוב מ"ע בליל ש"פ, ובשעה"כ הנדפס (דף פ"ד
ע"ג) לא כתב אלא שמותר ולכאורה כיון שרבינו מעיד שראה שה"כ בכתב יד מהרש"ו עצמו, ומעיד
שגם באר טעמו על פי הסוד, וליתא לפנינו כל זה, ודבר פלא הוא, עכ"ד, ואנא זעירא אמר דאיתא
ואיתא, יסבו"ר ולא ידע דהאריז"ל יהיב בה תרי טעמי, בדף פ"ג ע"ב הטעים מצד התפשטות המוחין
ולהלן בדף פ"ה ריש ע"ב נתן טעם מצד התפשטות החסדים בסוד יומם עיי"ש היטב, ודו"ק שלפ"ז
מוכרח כן שיהיה בגדר חיוב, ולהלן מיניה בדף פו ע"ב (דרוש י"ב) מבואר להדיא די שחיוב עיי"ש
הסוד הנורא, ודברי ג"ע חיים וקיימים.

